

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ"
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

О. А. Проценко

**ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ:
методичні рекомендації до практичних занять**

для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр"
професійного спрямування "українська мова і література"

Запоріжжя

2015

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ"
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

О. А. ПРОЦЕНКО

**ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ:
методичні рекомендації до практичних занять**

для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр"
професійного спрямування "українська мова і література"

ЗАТВЕРДЖЕНО
вченою радою ЗНУ
протокол № 6 від 27.01.2015 р.

Запоріжжя

2015

УДК: 821.161.2:82-311.6(075.8)

ББК: Ш 5 (4 Укр) 6 я 73

П 545

Проценко О. А.

Еволюція історичного роману в українській літературі 90-х років ХХ століття: методичні рекомендації до практичних занять для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" професійного спрямування "українська мова і література" / О. А. Проценко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – 46 с.

Видання містить плани практичних занять із рекомендованою літературою, методичні рекомендації до їх підготовки, завдання для самостійної, індивідуальної роботи та питання для перевірки засвоєних знань. Методичні рекомендації поглиблюють знання студентів-філологів із окремих аспектів дисципліни спеціалізації "Еволюція історичного роману в українській літературі 90-х років ХХ століття".

Методичні рекомендації призначені для студентів денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" професійного спрямування "українська мова і література".

Рецензент Шевченко В. Ф.

Відповідальний за випуск Проценко О. А.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1 "Роман Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні" – перший художній фільм у незалежній Україні про героїчну історію УПА".....	7
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2 "Художній історизм роману В. Малика "Горить свіча".....	1
1	
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3 "Альтернативна історія в романі В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт...".....	15
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4 "Художня реконструкція минулого в романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".....	19
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5 "Дилогія О. Пахучого про синів Богдана Хмельницького".....	25
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6 "Історична вірогідність роману Р. Іванченко "Отрута для княгині".....	31
ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	37
ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ІЗ КОЖНОГО МОДУЛЯ Й ДИСЦИПЛІНИ ЗАГАЛОМ.....	38
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	40
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	42

ПЕРЕДМОВА

90-ті роки ХХ століття ввійшли в історію української літератури як період "бурхливого розквіту" історичної романістики. На них припадає творчість численної плеяди українських письменників, що або присвятили себе виключно історичній романістиці, або залишили в ній помітний слід: М. Вінграновського, О. Гуцуляка, П. Загребельного, В. Єшкілева, Р. Іваничука, Р. Іванченко, О. Лупія, В. Малика, Д. Міщенко, Ю. Мушкетика, О. Пахучого, Р. Федоріва та інших.

Розвиток українського історичного роману кінця ХХ століття проходив неоднозначно, адже поступово народжувалися й вдосконалювалися різні естетично-художні структури. Історія приваблювала письменників багатьма загадками, які вони намагалися розкрити, озброївшись художницькою інтуїцією, вибираючи найтрагічніші сторінки, на тлі яких висували проблеми історичної пам'яті, національного поступу, героїчної етики, морального вибору, співвіднесеності людини та історії. Концептуальним стало переплетення реалій минулого й сучасного життя, взаємопроникнення часових площин.

Мета дисципліни спеціалізації "Еволюція історичного роману в українській літературі 90-х років ХХ століття" полягає у всебічному розгляді розвитку історичного роману кінця ХХ століття під кутом зору його жанрової своєрідності та художньої вартості, у визначенні оригінальних індивідуально-авторських рис романів у зв'язку з сучасним літературним процесом. Курс складається з двох навчальних модулів: 1. Умовно-історичні романи та 2. Історико-реалістичні твори, має теоретичну та практичну спрямованість. Лекційний курс передбачає ознайомлення з найважливішими темами та проблемами, які формують уявлення про зміст та специфіку історичної романістики 90-х років ХХ століття й вимагають системного, узагальнюючого підходу.

У відповіді на питання плану практичного заняття студент повинен продемонструвати:

- знання змісту художніх текстів, розуміння їх етико-естетичної цілісності, жанрово-тематичної специфіки, композиційної структури, образної системи, стилю, мови;
- знання основних понять і положень теорії літератури;
- розуміння художньої самобутності української літератури;
- залучення літературного контексту, проведення аналогій, протиставлень щодо інших творів української та світової літератур;

Самостійна робота студентів передбачає:

- прочитання художніх текстів, добирання цитат до поставлених питань і завдань;
- конспектування рекомендованої літератури;
- підготовку теоретичних питань шляхом опрацювання навчальної літератури до кожного практичного заняття;
- виконання письмових завдань різного типу.

Повна характеристика жанру історичного роману, його еволюція, аналіз творів письменників поглиблює курс "Історії української літератури II половини XX століття" й є завданням спецкурсу.

У результаті вивченого спецкурсу студенти повинні **знати**:

- визначення жанру, жанрові особливості історичного роману;
- класифікації історичних романів;
- загальну характеристику творчості письменників-романістів;
- зміст історичних романів (М. Вінграновського "Северин Наливайко", В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт...", П. Загребельного "Тисячолітній Миколай", Р. Іваничука "Орда", "Рев оленів нарозвидні", Р. Іванченко "Отрута для княгині", В. Малика "Чумацький шлях", "Горить свіча", Ю. Мушкетика "На брата брат", "Гетьманський скарб", О. Пахучого "Тиміш Хмельницький, син Богдана", "Юрась Хмельниченко", Р. Федоріва "Єрусалим на горах", "Чудо святого Георгія о зміє");
- основні літературознавчі розвідки по творчості зазначених письменників;
- імена дослідників жанру.

У результаті вивченого спецкурсу студенти повинні **вміти**:

- аналізувати художні твори відповідно до вимог сучасного літературознавства;
- аналізувати художні твори під заданим кутом зору, зокрема аналітично сприймати твір загалом, визначати його проблематику, складові елементи сюжету, здійснювати пообразний аналіз художнього твору, визначати засоби характеротворення;
- здійснювати порівняльний аналіз кількох творів;
- самостійно аналізувати художні твори;
- виробити власну думку про наукову, художню, історичну та естетичну цінність твору;
- простежити виявлення й розвиток традицій у творах, що вивчаються.

Вивчення курсу "Еволюція історичного роману в українській літературі 90-х років XX століття" передбачає володіння вміннями та навичками, отриманими студентами при опануванні курсів "Історія України", "Вступу до літературознавства". Курс є складовою частиною історії української літератури, він тісно пов'язаний із історією світової літератури, етнопсихологією, релігієзнавством.

Методичні рекомендації до практичних занять із дисципліни спеціалізації "Еволюція історичного роману в українській літературі 90-х років XX століття" допоможуть студентам-філологам денної і заочної форм навчання не лише добре підготуватися до практичних занять і складання заліку, а й краще засвоїти програму з новітньої української літератури.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема "Роман Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні" – перший художній твір у незалежній Україні про героїчну історію УПА"

План

1. Жанрова специфіка роману.
2. Історична достовірність, домисел і вимисел у творі.
3. Особливості характеротворення в романі.
4. Образи-символи твору.

Ключові поняття: антропоморфізм, реінкарнація, роман-легенда, Українська повстанська армія.

Рекомендована література

1. Жила С. "Вогненні стовпи" Р. Іваничука "заповнили історичну прогалину в житті українського народу" / Жила С. // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. – Серія : філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ. – 2010. – № 2. – С. 97 – 103.
2. Литвинович С. Романний триптих "Вогненні стовпи" Р. Іваничука : кризь вимір жанру / С. Литвинович // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – № 6. – С. 2 – 6.
3. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942 – 1945 років / Петро Мірчук. – К. : Народна газета, 1991. – 48 с.
4. Підпригора С. Особливості художнього моделювання жіночих образів у романному триптиху Романа Іваничука "Вогненні стовпи" / С. Підпригора // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 1. – С. 9 – 12.
5. Підпригора С. Топос образу святого Грааля в історичній романістиці Романа Іваничука / Підпригора С. В. // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвузівський збірник наукових статей. – К. – Ніжин : ТОВ "Вид-во "Аспект-поліграф", 2006. – Вип. XI : лінгвістика і літературознавство. – Ч. 2. – С. 348 – 354.
6. Підпригора С. Художня трансформація історичного факту в романному триптиху "Вогненні стовпи" Р. Іваничука / Підпригора С. В. // Вісник Запорізького національно університету : збірник наукових праць. – Серія : філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ. – 2008. – № 2. – С. 168 – 172.
7. Підпригора С. Художньо-стильова специфіка оповідної манери в романному триптиху "Вогненні стовпи" Р. Іваничука / С. Підпригора // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 6. – С. 35 – 39.
8. Проценко О. Символіка роману Р. Іваничука "Вогненні стовпи" / Проценко О., Луханіна І. // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 184 – 189.
9. Яремчук І. УПА і література / І. Яремчук // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 169. – С. 172 – 178.

Методичні рекомендації і поради

Готуючись відповідати на перше запитання, варто звернути увагу на те, що жанр твору "Рев оленів narozvidni" Р. Іваничук визначив як роман-легенда. "Легенда (лат. *legenda*: те, що належить прочитати) – найповніше розкрила жанрові можливості у фольклорі, де поняття вживається на означення народних оповідань про чудесні явища, що вважаються достовірними. Як і казка, тяжіє до розкутого вимислу, але не обмежена суворими композиційними матрицями, клішованими початковими і прикінцевими формулами, усталеним чергуванням подій... Твори цього жанру здебільшого починаються з викладу змісту і завершуються повчальним підсумком" [див. 1]. Роман Р. Іваничука теж написаний у вигляді повчальної оповіді. За зло людина завжди несе покарання. Вбивство оленя (перша смерть у с. Бондарівці) потягло за собою цілу низку покарань: погром жидівських сімей, смерть братів Томенків, вуйка Мироняка, убогого духом Юзьо і знищення енкаведистами всього села. Розправу енкаведистів письменник назвав останнім "нашестям орди" на Україну, бо такого насильства не зазнав український народ ні за монголів, ні за турків, ні за татар – над попелищем "волали трубним голосом" олені, каючись за випрошену в Бога надмірну покару над розкішним селом, що чорніло "потахливим попелищем". Пам'ятайте, що сюжет роману побудовано на євангельському розкритті суті гріхопадіння. Смерть оленя залишила по собі "сатанинську печать", яка давала дозвіл убивати, і стала своєрідним символом знищення села. Глибоко філософською в романі є легенда про великого грішника Йосипа Кабацького – сільського старосту з "довгими ручищами", у кожную мить готовими вчепитися комусь у горлянку, з "відірваною від тулуба" головою, яка випиналася вперед, "щоб чим швидше вгризтися у свою жертву великими й жовтими, мов у конини, зубами". В основу цього образу покладено уявлення про реінкарнацію людини, тобто людське переродження, що обов'язково проходить дві стадії – фактичної смерті та нового народження. Після смерті цей персонаж перетворюється у вовкулаку: "тіло вбитого підстрибнуло, вовчим хвостом замело по траві й шугнуло в ліс, а за хвилину з язвинівських нетрів долинуло моторошне виття... нарешті вернувся вовкулака до своєї зграї" [2, с. 35]. Легенда про вовкулака нагадує про необхідність мати у своїй душі Бога, ніколи про нього не забувати, не грішити, щоб не бути тяжко покараним за зроблене зло. Зверніть увагу, що за знищення села, масовий терор, вбивства, отримує заслужену кару й службіст Молін: "із червоного диска сонця дивився на нього старий олень, налиті кров'ю очі мав убитого Моліним пастуха Юзьо. Він наставив роги, вийшов із сонця й рушив із копит... Полковник панічно втікав, раз у раз оглядався і схибив на мосту кермом..." [2, с. 80].

Для з'ясування питання, що стосується історичної достовірності, домислу і вимислу в романі, необхідно звернутися до видань Інституту історії України, досліджень П. Мірчука тощо. Так, у романі до подробиць описано дикий терор НКВД: розстріли, вішання, кидання в криниці, засилання в стан української повстанської армії провокаторів, які, прикриваючись боротьбою з сексотами, чинили по селах звірства, викликаючи серед населення страх, сіяли розчарування й спонукали до супротиву українському підпіллю. Р. Іваничук

детально вірогідно передав атмосферу 1945 року. Наприклад, батьки, заглушаючи в серцях найстрашніший біль, не визнавали мертвих синів, патріотів України, бо вся сім'я була б вивезена червоними опричниками в Сибір. УПА вийшла як "самостійний підмет" на арену й стала армією лицарів: "проклятий український народ перемінився з під'ярмленого бидла у воїнів" [2, с. 46]. Юлія Шинкарук сподівається на те, що на крові УПА проросте незалежність України й це станеться ще за життя її покоління. Богдан Шинкарук упевнений у тому, що "вигартована" в нинішніх боях українська ідея матиме вирішальний вплив на уклад європейських політичних сил, а "большевізм, якщо не впаде від зовнішнього удару, то загине від внутрішнього вичерпання злої сили" [2, с. 67] – обух караючої сокири рано чи пізно вдарить по лобі карателя. Акцентуємо, що на концептуальному рівні в романі вирішується проблема єврейського народу, позбавленого шкіл, синагог, мови, а найстрашніше – віри. "Жиди" протягом віків змушені були терпіти від москалів чорносотенні погроми, денаціоналізацію, соромитися своєї національності.

Зверніть увагу: автор у передмові до твору зазначив, що прототипів у романі немає, хоча вони й надто прозорі. Р. Іваничук зобразив упівців – Іван Захарчук (Буркут) – символ нездоланності УПА: "кулі його не брали, розсівалися поминаючи, він наближався до заляглих у снігу облавників, й тому, що страху не мав, сіяв на них несусвітний страх" [2, с. 53] та зрадників УПА – Павла Воронюка, енкаведистів Моліна та Болідова. Особливо колоритною в романі є постать зв'язкової УПА – єврейки Сольомеї, "чорноволосої зеленоокої фурії, в її очах палахкотіла ненависть, гордість і незалежність, вона була гарна, ця жидівська бестія, й водночас страшна..." [2, с. 54]. Москалів "українська націоналістка" порівнює з гітлерівцями: такі самі дикуни, винищують цілі народи не за провини, а за "диявольським планом" очищення території від автохтонів. Сольомея переконливо доводить, що жиди, як і українці, здатні боротися, а не тільки йти на смерть, мов отара. Молін (начальник коломийського НКВД) "гамселив її кулаками по голові, далі трутив на підлогу й топтав ногами, а вона не видала й звуку; майор шаленів і заглушував криком власний страх перед жінкою, яка виявилася сильнішою за нього" [2, с. 54]. Не міг збагнути "суворий і роздратований" службіст системи "Б-Б" (боротьби з бандитизмом), як може єврейка виступати проти радянської влади, котра "врятувала" її націю від неминучої загибелі, адже "у Радянському Союзі євреї перебувають у вельми привілейованому стані..." [2, с. 55].

Прикметна риса роману – наявність антропоморфічних образів, демонологічних сил. Елементи фантастичного несуть значне ідейно-художнє навантаження – підсилюють сюжетну експресію роману, загострюють трагізм, досягаючи незвичайності. Цьому завданню підпорядковані перетворення людини в природні об'єкти. Запам'ятаймо, що сюжет твору базується на різновиді уособлення – антропоморфізмі. Антропоморфізм – поняття широке, але автор зосередив увагу на тому його сегменті, в основі якого лежить своєрідна трансформація людини в об'єкт – персонаж перевтілюється в міфічну істоту (згаданий уже Йосип Кабацький, що став вовкулакою). У романі Р. Іваничука: Ясен, який вигнався в небо, – то парубок; Смереки – дівчата-

красуні, які зарання знайшли своє місце на цвинтарі; орел – Опришко; зозуля – Розлучниця; Нагідки – невинні діти. Софія (кам'яна баба) стала кам'яною внаслідок розлуки з милим та надмірної туги за ним. Названі фактичні перетворення сприймаються як своєрідні образи-символи. Сторінки роману наповнені міфічними образами: людськими, померлими "добрими душами", що вінчають Василя й Наталку; "родинними охоронцями" (за В. Скуратівським), хатніми духами – домовиками. Для господині Ганни Садички зимою вони були цвіркунами у запічку, а літом – горобцями в стрісі, інколи мишкою в нірці або зеленою жабкою, що в дощову погоду приліплювалася до вікна. За народними повір'ями добрі духи не покидають хати, доки в ній панує спокій, і йдуть з дому, як настає в ньому розлад. Коли мають сповістити про лихо господарям, "прибирають" собі людські обличчя. Один домовик із "сумними очима" з'явився й Ганні, адже добрі покровителі оселі залишили господиню, зачувши чужий дух енкаведистів.

Зверніть увагу на антипода домовиків (добрих душ) у романі – лютого Чорногора (зла душа), закутого в ланцюги силою ворожбитого слова народу. За уявленнями автора – це злий демон, який вряди-годи дає про себе знати пожежами, градобоями, буреломами; зривається з прив'язі й насилає на людей чортів рогатих, вихорів злих, домовиків чужих. "Летить" він тоді хижим яструбом, чорним круком; "біжить" диким вепром, голодним вовком; "повзе" отруйною змією. У Великодню неділю Господь ніби зумисно в найтяжчий для народу час забрав ворожбитів до себе і спустив лютого Чорногора з ланцюга. "Впав смерчем" він на Бондарівку разом із диявольщиною, якої не знає Бог (вовкулаками, арідниками, бісицями, відьмаками): "прилетів лютий Чорногор хижим яструбом, чорним круком, диким вепром, отруйним змієм, голодним вовком, а найпаче жорстоким чужинцем: розійшлись тоді дерева і з гір повтікали, чорні зливи витіснили ріки з берегів, поля замулилися баговинням, мертві встали з гробів лякати живих, і... благословенної Бондарівки під небом не стало..." [2, с. 51 – 52]. Глибоко-символічним у романі є Слово. Це символ "Мудрості, Думки, Творчого духу, духовного Оберегу нації" [3, с. 164]. Р. Іваничук переконаний, що слово "може пам'ять зберегти". Наша нація "вижила завдяки пісні та слову" і в майбутньому зможе існувати тільки за допомогою науки.

Посилання

1. Легенда // Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. – Т. 1 : А – Л. [Автор-укладач Ковалів Ю. І.]. – К. : Академія, 2007. – С. 546 – 547.
2. Іваничук Р. Рев оленів нарозвидні : роман-легенда / Роман Іваничук // Київ. – 1999. – № 3 – 4. – С. 29 – 80.
3. Словник символів / Потапенко О., Дмитренко М. та ін. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте ідейно-семантичне навантаження назви роману.
2. Залучаючи історичні джерела, з'ясуйте роль факту, домислу й вимислу в інтерпретації збройних змагань УПА за незалежність у романі.
3. З'ясуйте, яку роль виконують образи-символи у творі.
4. Доведіть слушність думок Р. Іваничука:
 - "Коли народ позбувається бажання протесту, він гине: хіба ми не бачили, як покiрно йшли на смерть жиди – й чому: бо не зуміли серед свого народу збудити рух опору...";
 - "Ідея суверенності без боротьби за неї – навіть безперспективної – стає святковою фразою... Одного життя замало, щоб дожити до свободи, її здобувають, міняючись, цілі покоління, а те, яке пройде колись готовим мостом, можливо, й уваги не зверне, що міст стоїть на опорах, споруджених попередниками. Ми ж ті опори закладаємо, і наша робота найважча...".
5. Прокоментуйте авторські афоризми:
 - "Який парадокс: національне самоусвідомлення приходить у момент національної зради";
 - "Я (Мирон – *О.П.*) мушу викувати в собі волю супроти волі чужої – для перемоги над власним страхом і меншовартістю...";
 - "Двуликість стане нормою нашої поведінки, і в кінцевому висліді ми станемо свідками й учасниками найогиднішого процесу: на наших очах брехня перемінюватиметься в правду, і ми теж станемо називати чорне білим...".

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема "Художній історизм роману В. Малика "Горить свіча"

План

1. Художнє осмислення історичних подій і осіб у романі.
2. Межі домислу й вимислу у творі.
3. Образна система роману та способи її художнього втілення.

Ключові поняття: динамізм, інтрига, історико-пригодницький роман, несподівані повороти, пригода, ретардація, таємниця.

Рекомендована література

1. Касян Л. Роман Володимира Малика "Горить свіча" у контексті художнього відображення історичного минулого / Людмила Касян [Електронний режим] // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 86 – 91. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/>.
2. Неживий О. Горить свіча пам'яті / О. Неживий // Березіль. – 2000. – № 3 – 4. – С. 188 – 189.
3. Шестера Г. Заголовок історичного роману як вияв ментальності письменника (за творчістю Володимира Малика) / Ганна Шестера // Література. Фольклор. Проблеми поетики : збірник наукових праць. – Вип. 31. – Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2008. – С. 744 – 752.

Методичні рекомендації та поради

Симбіоз достовірності й художнього домислу та вимислу характерний для історико-пригодницького роману В. Малика "Горить свіча", за який письменнику було присуджено міжнародну премію ім. Г. Сковороди (1992). Дія твору розгортається відповідно до специфіки пригодницького жанру, де на "першому місці *акція*, а не *рефлексія*, рух дії відбувається не через *саморух* персонажів, а через *інтригу*" [1, с. 306]. Варто згадати, що на всіх етапах розвитку пригодницьких творів, які характеризуються гостротою інтриги, заплутаними сюжетними лініями, фантастичними колізіями та напруженою фабулою, головним було питанням вірогідності зображуваного. Пригода стає визначальною в романному сюжетотворенні, домінує й у характерах персонажів. Роман "Горить свіча" – поєднав історію й пригоду. Йому властива динаміка сюжету, надмір таємниць, загадок, несподіваних поворотів, неочікуваних розв'язок, стрімкий розвиток дії, що відбувається за незвичних умов. В. Малик, дотримуючись певної історичної канви, залучаючи історичні факти, створив свій інваріант історичного роману – історико-пригодницький роман.

Зверніть увагу на дві основні сюжетні лінії у творі: реально-історичну та вигадану. У першій відтворена діяльність історичних осіб – Данила Галицького, тисяцького Дмитра, Михайла Всеволодича, хана Батия. У другій – змальовано вигаданих автором героїв: Івася Бондаря, Катерину, Хуржика, Добриню, Янку, Доможара та інших. Причому, при такому способі розгортання дії, який обрав автор і який найбільше відповідає характеру жанру, на першому місці виступають не історичні постаті та події, а вигадані автором персонажі й ситуації. Сюжет твору напружений, історичні події переплітаються з діями персонажів: турецька неволя головного героя Добрині й несподіваний порятунок тисяцьким Дмитром; оборона Києва у складі княжої дружини від орди хана Бату; поневіряння в бусурменській землі закоханих Добрині й Янки (доньки тисяцького); несподівана зустріч Ілька (сина Дмитра); втеча з турецької землі й щасливий кінець: зустріч Дмитра й Янки на рідній землі. Сюжетні колізії роману напружені й переплетені безліччю таємниць, несподіваних конфліктів і розв'язок. Дії окремих персонажів інколи непередбачені й ризиковані. Надзвичайна заплутаність у розвитку сюжету надає певного пригодницького забарвлення.

Варто пам'ятати, що роман присвячено історичним подіям 1240 року, падінню Києва під ударами Батиевих полчищ, руйнуванню Південної Русі. Зміст роману охоплює невеликий проміжок часу: грудень 1240 року – літо 1242. Відповідає правді історичній героїчна оборона Княжої Гори й Лисівського монастиря, Калинового Кута й Крем'янця, сотень інших міст і невеликих поселень Подніпров'я й Галицько-Волинського князівства.

Про достовірність оповіді свідчить використаний фактичний матеріал Київського, Галицько-Волинського літописів, "Повісті про руйнування Рязані Батием", "Сказання про убійння в орді Михайла Чернігівського і його вельможи Федора". У канву роману введені, наприклад, рядки з літописів: "У літо 6746 (1237) року. Окаянні татарове зимували коло Чорного лісу і звідти прийшли

тайком на Рязанську землю на чолі з їхнім Батиєм... і обложили Рязань і огородили її острогами у місяці грудні, в шістнадцятий день...", "В літо 6747 (1238). А татари пішли і захопили Москву, а князя Володимира, сина великого князя Юрія, взяли в полон. І пішли незліченною силою, проливаючи кров християнську, до Володимира, і... взяли місто, і підпалили його; "У той же рік прийшов Батий до Києва...", "упав Київ 6 грудня 1240 року на Миколин день" й таке інше. Залучені також записи з книги італійця Джіованні дель Плано Карпіні "Історія монголів": "У Команії (землі половців) ми знайшли незчисленні голови і кістяки мертвих людей, що лежали на землі, мов гній... Ті люди були язичники. Вони не обробляли землю, а харчувалися скотом, не будували хат, а жили в шатрах. Їх винищили татари і поселилися в їхній країні, а тих, хто залишився, перетворили на рабів". Засобом ретардації гальмується прямий розвиток сюжетної дії і вводиться новий фактаж. Наприклад, згадка про бій Данила Галицького на річці Калці (1223), докладні відомості про його рід тощо. Достовірність, переконливість зображення досягається тим, що послідовність історичних подій – взяття Батиєм Поросся, дев'яностошестиденна облога Києва і його падіння, кривавий шлях до "останнього моря" через галицько-волинські землі – показано через окремих людей, взятих у співвідношенні з часом і простором.

Як зауважував К. Волинський – найголовніша передумова успіхів романів В. Малика – "безперечна творча вдача у змалюванні головних героїв" [див. 2]. У творі накреслено тенденцію до психологічного поглиблення образів, концентруванню уваги на зовнішньому відображенні їхньої поведінки, і внутрішньому стані, почуттях.

Відповідаючи на третє запитання, зверніть увагу на те, що автор вибудував характери в трьох основних взаємопов'язаних планах: зовнішньому, внутрішньому та опосередкованому. Перший план – це портретні характеристики персонажів, їхня поведінка й взаємини з оточенням. Названі чинники характеротворення взаємодіють із засобами психологізації образу, які належать до другого плану, – тобто внутрішні монологи, спогади, роздуми. До опосередкованого плану відносимо ті зображально-виражальні характеристики, які даються іншими персонажами й самим автором.

Знайомлячи читача з головними героями роману, В. Малик спочатку подав опис зовнішності: Данило Галицький "був... весь тугий і міцний, як молодий дуб. Струнка постава, широкі плечі, гордо посаджена голова, високе чоло й ясні очі – усе в цій людині свідчило, що природа наділила його силою й розумом" [3, с. 79], також убрання: "Тисяцький Дмитро немолодий уже чоловік... Він був одягнутий у теплий кожух, на ногах мав м'які – й теж на хутрі – жовті чоботи, а вкрита сріблястим інеем боброва шапка насувалася до його невеликої, з проблісками сивизни бороди" [3, с. 19]. Портрети неширокі, конкретно увиразнені. Кожна деталь позначена чуттєво забарвленим ставленням автора до героя. Наприклад, Михайло Всеволодич "середнього зросту, сивобородий, голубоокий і було йому далеко за п'ятдесят" [3, с. 20], і далі розвиває їх: "неміцний тілом і податливий духом князь, безмежно віруючий у триєдиного Бога" [3, с. 21]. Зустрічаємо й опосередковану оціночну

характеристику зовнішності Данила Галицького, висловлену Дмитром: "... не будь-який князь, а розумний, сильний, князь-воїн", "єдиний, хто має силу військову і військове уміння"; і автором: "зрілий муж неабиякої сили, певне, неабиякого розуму... по-юнацькому стрункий, молодцюватий, але стриманий, розважливий, стрункий, дужий і тугий, мов дуб, що росте на сонячному привіллі" [3, с. 142]. У ході розвитку сюжетної дії вводяться нові деталі портрета чи підкреслюються попередні, опис зовнішності стає важливим елементом психологічної характеристики персонажа.

Розкриваючи внутрішню сутність образів, письменник зосереджував увагу передусім на відчуттях, думках героїв, спогадах, спричинених зовнішніми факторами. Так, актуальними є роздуми. Наприклад, у внутрішньому монолозі тисяцького Дмитра простежено усвідомлення "старим боярином" причини поразки киян від хана Батия: "Болить душа. Лежить на ній важений камінь. Не змогли ми вистояти! Були роз'єднані – на окремі городища, на окремі князівства. От і переміг нас Батий по одинці, хоч і билися всі мужньо! Побив, погромив, розсіяв по світу, як римлян-іудеїв. Та вірю я, що відродимося знову, <...> розправимо крила! В цьому моя віра! Бо без віри, без надії важко жити! Зовсім не можна!" [3, с. 421]. Роздуми, спогади, внутрішні монологи є впливовими засобами характеротворення. Із щирим почуттям поваги й любові поданий образ вигаданого героя Добрині – сміливого й відважного воїна, справжнього захисника рідної землі. П. Лубенський ототожнював Добриню з В. Маликом: "Великим успіхом автора є створення образу смерда Добрині, головного персонажа... він вийшов по-справжньому живою людиною. Добриня – це сам Володимир Малик, перенесений в XIII століття. <...> Поєднання персонажа й автора приносить аромат невідомої, неповторної, ледь не сповідальної правди" [цит. за 4, с. 50]. Тож, письменник об'ємно й пластично змалював індивідуальні риси персонажів, розкрив при цьому їх внутрішній світ через відповідні художні деталі.

Посилання

1. Ільницький М. Людина в історії : (сучасний історичний роман) / Микола Ільницький. – К. : Дніпро, 1989. – 356 с.
2. Волинський К. Уроки В. Малика : у чому ж феномен його популярності? / К. Волинський // Літературна Україна. – 2001. – 8 березня.
3. Малик В. Горить свіча : роман / Володимир Малик. – К. : Український письменник, 1992. – 431 с.
4. Шанько Г. Відчуття пракореня : літературно-критичний нарис про творчість В. Малика / Шанько Г. – Полтава : Полтавський літератор, 1996. – 64 с.

Завдання для самостійної роботи

1. Випишіть приклади "страшної історії народу", потрактованої В. Маликом у романі "Горить свіча".
2. Порівняйте образ Данила Галицького, потрактований В. Маликом із характеристикою князя, поданого в історичних джерелах.

3. З'ясуйте стильову специфіку твору. Випишіть із тексту роману пейзажні замальовки, ліричні відступи й з'ясуйте їх функції.

4. Прокоментуйте роздуми, висловлені у творі:

– *Данилом Галицьким*: "Калка! Коротке колюче слово, що буде вічно ятрити серце негасимим болем. Калка! Невеличка степова річечка, притока Кальміуса! Ти могла б стати місцем нашої звитяги, якби знайшовся сильний і розумний вождь, що зібрав би все військо в один кулак. Могла б! Але не стала – через нерозум, через князівські незгоди та чвари, заздрість та роз'єднання... Натомість стала нашою неславою, нашою мукою і непоправною втратою – спільною могилою для тисяч і тисяч руських витязів...";

– *тисяцьким Дмитром*: "стоїмо ми перед Страшним судом, на якому іспили гірку чашу браття і сестри наші з тих міст і сіл, що вже обернулися в прах під чоботом монгольським. – Не хочу втішати вас, бо ворог перед нами сильний і безпощадний. До того ж ми побили послів хана Менту – і ні Менту, ні Батий нам цього не простять, а воздадуть сторицею. Тому залишається одно – продати своє життя якнайдорожче і своєю жертовністю порятувати інші частини землі нашої, інші наші міста й села, а може, й інші народи...".

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема "Альтернативна історія в романі

В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт..."

План

1. Особливості жанрової специфіки твору.
2. Жанроутворюючі елементи роману (історична достовірність, домисел і вимисел).
3. Символіка твору – важливий і складний засіб розкриття авторської позиції.

Ключові поняття: адепт, історичний роман, міф, роман знаків, роман-подорож, символ.

Рекомендована література

1. Історична проза // Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. – Т. 1 : А – Л. [Автор-укладач Ковалів Ю. І.]. – К. : Академія, 2007. – С. 442.
2. Леві-Строс К. Міт і значення / К. Леві-Строс // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів : Літопис, 1996. – С. 343 – 356.
3. Лотман Ю. Текст у тексті / Ю. Лотман // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів : Літопис, 1996. – С. 428 – 442.
4. Пясецький А. Апокрифічний літопис / Андрій Пясецький [Електронний ресурс] <http://maysterni.com/user.php?id=2276&t=3&sf=1>.
5. Теплинський М. Зазирнути в глибину знаків тексту / М. Теплинський // Сучасність. – 1995. – № 1. – С. 19 – 21.

Методичні рекомендації та поради

Відкриттям 90-х років ХХ століття став роман знаків "Адепт, або свідоцтво Олексія Склавина про сходження до трьох імен" В. Єшкілева й О. Гуцуляка. Варто звернути увагу на "екзегетичний пролог" твору – своєрідний ключ до розуміння тексту. Роман автори умовно назвали адептом. Адепт – "прибічник, послідовник" якого-небудь учення або ідеї. У творі це – свідоцтво Олексія Склавина, яке нібито знайшов чернець із Нового Афону Савватій. І хоча "дуже поважні вчені", як зазначають автори, аргументовано довели, що знайдений рукопис є піддробкою, фальсифікацією двохсотлітньої давності, "незаконним створінням у звірятнику літописців та історичних свідоцтв", все ж таки він існує, живе і читач має заглянути вглиб його Знаків.

З'ясовуючи жанрову специфіку твору, зверніть увагу на думку Ю. Андруховича [див. 1], який вказував на формально-жанрову приналежність роману, відносячи його до **роману-подорожі**. В. Єшкілев і О. Гуцуляк назвали цю подорож "сходженням". Герой дійсно йде через увесь роман по широкому історико-культурному просторі, бажаючи набути вищих цінностей і знайти ім'я Єдиного. Його життя – це завжди шлях, це завжди пошук; пізнання себе, відкриття істини, в кінцевому підсумку, – віра в Бога: "Бога шукав я все життя – в різні роки називаючи його різними іменами..." [2, с. 23]. За М. Теплинським "Адепт..." – це історичний роман – "добротний" **історичний роман**. Автори ж "Літературознавчої енциклопедії" вважають роман стилізованим під історичну прозу.

Відповідь на друге запитання вимагає з'ясувати історичну достовірність твору. Для цього необхідно звернутися до довідкової літератури, наприклад, "Великої історії України: від найдавніших часів" [див. 3]. Прикметно, що автори залучають такі історичні факти: будівництво Києм Києва: "... збудував Київ каган Кий, що іменем його сам град-поліс названий... збудований поліс на двох горах – Щекавиці та Хоривиці..." [2, с. 24]; правління "славного володаря" Аскольда і його вбивство: "С'єрн Хельг (Олег. – О. П.) підступно вбив Аскольда і став каганом Києва, намісником свого вуйка Рейрика Хельга" [2, с. 28 – 29]. Засвідчено і хозарську владу в Києві. Хозари стояли у зв'язку з Україною вже від VII-VIII століття, "опанували Київ десь із початком VIII ст. Хозарська влада не була... тяжка, бо хозари не мішалися у внутрішні відносини підбитих племен, а тільки стягали з них дань" [3, с. 63]. Відтворено війну Хельга з Хозарією: "Каган С'єрн Хельг рушив свої війська і війська чорних болгар на Саркел. І вийшли на прю Київ і Степова Біла Вежа" [2, с. 45].

Події роману локалізовано у часі (2 жовтня 1885 року від Різдва Христового, 592 рік до християнської ери) і просторі (Ітиль – центр хозарської держави; Саркел – хозарська твердиня, місто, що побудували греки на прохання хозар, щоб не допустити цією дорогою нападів із України; Верхній Єгипет). Події подані неквапливо, поетапно, із масою цікавих деталей: детально автори описують фортецю Саркел, її цитадель, синагогу Ханбалик, Котячу Вежу, в яких перебував головний герой. Успішно використано й засоби пригодницького жанру, наприклад, мандрівку Мелхиседека до Білого Озера – Осередку

Верховної Мудрості, тяжкий перехід Степу Олексієм Склавиним і пошуки мудрої книги.

У романі нерідко в часовому вимірі постає мотив чуда, як віщування, пророцтво. Сам Склавин, відзначений Даждьбогом, міг "предвіщати" майбуття, зціляти людей. Мотив пророцтва, де вся оповідь звернена до минулого, є несвідомим виходом у сферу "теперішнього майбутнього" (за Августином). Наприклад, Олексій Склавин пророкує смерть Аскольда: "Побачив я срібну дорогу велетенських слимаків. Білі, слизотні повзли вони цією дорогою... Були в них людські обличчя – обличчя мерців із стягнутою до вух блідою шкірою, із жовтими гнилими зубами. Але ось проповз останній мерзенний слимак-гисполин і срібною дорогою його слизу покотилося щось кругле. Я придивився й побачив голову воїна – вусату, голену з довгим гарним оселедцем... Не прожити Аскольдові й року... так і сталося" [2, с. 27].

Варто зауважити, що структура роману "заснована на міфологічному сприйнятті життя" (за М. Теплинським): відьма Оряна, Чорна Риба, Потвора, Тисячолітня Істота, Меч Фраата, Дракон Баху. Спираючись на основні композиційні прийоми міфотворення, прозаїки наповнили сюжет власними образами та символами, що тією чи іншою мірою суголосні з міфічними. Загальним для всіх міфів, де виступає Дракон у якості окремого персонажа, є міф про вбивство Дракона. Так, у романі, саркельський славетний витязь Ергебагатур убив Дракона Баху, "велетенського", "чорного й невідпорного", й зробив із його шкіри нездоланий панцир: "дивна шкіра була сіра, блискуча, з гострими шпичками у два пальці. Металевий відблиск шкіри не тьмянів навіть на згинах, зберігався у зморшках і западинах мертвої оболонки" [2, с. 38]. Інший міф розповідає про меч Фраата, зроблений зі шкіри старого носорога, дубленої єгипетськими отрутами з нанесеними магічними знаками, центр якого прикрашав шестикутний рубін "Око Бау" – чаклунська сила ж його вважалася нездоланною. Меч у міфології наділено специфічною амбівалентною семантикою, яка зводиться в основному до протиставлення життя смерті. Так, у романі меч стає символом смерті сім'ї Абд-ар-Рахмана і війни варяг із хозарами. Зображені міфи є авторським виявом, який складає філософсько-естетичний комплекс давньої епохи, що ґрунтується на заміні об'єктивності сприймання суб'єктивним апріорним переконанням.

Запам'ятайте, що у міфології далеко не завжди допустиме різке й чітке розділення суб'єкта й об'єкта, предмета і знака, речі і слова, символу і образу. Етимологія слова "символ" бере початок від грецького імені *symbolou*, що означає знак. В античній філософії знаходимо трактування символу. Так, Аристотель трактував символ як знак – засіб передачі плану вираження; Гегель у символі вбачав знакову природу. Суголосне поняття знаходимо і в "Словнику символів": "Символ – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, і він є знаком, наділеним усією органічністю та невичерпною багатозначністю образу" [4, с. 7]. Так ми наближаємося до розуміння авторського визначення жанру твору – **роман знаків**.

Роман насичено знаками-символами, які використано для вираження віддаленішого, вагомішого змісту. Так, глибока числова символіка пов'язана зі

стародавніми віруваннями у магічну природу числа. Практично в усіх культурах світу числа мали сакральне значення, виражали не лише кількість, а й різні ідеї-сили. Сприяло цьому релігійно-філософське вчення піфагорійців. У романі особливого значення автори надають числу Чотирнадцять – що є "числом Повноти Часів, Виповнення та Наповнення" [5, с. 25 – 26]: чотирнадцять років служив Іаків у Лавона; чотирнадцять дітей породила Рахель, іудейська праматір; чотирнадцять днів пригощав друзів Соломон в Емафі; "всіх родів від Авраама до Давида – чотирнадцять родів і від Давида до переселення у Вавилон – чотирнадцять родів" [5, с. 25].

Використана релігійна символіка, насамперед християнська: Бог – символ християнства, триєдина сутність (Бог-Батько, Син і Дух Святий). Символічні й усі біблійські образи: святого Апостола Павла, Амоса – біблійного пророка, Мелхиседека, сина Левія. Язичницька символіка: так, Даждьбог – бог Сонця, Світла, Добра; Дуб – священне дерево, символ Перуна, Сонця та інших Богів; довговічності, сили; гордості й міці.

Визначальною стала в романі фольклорна символіка як репрезент романтичного світоспоглядання авторів. Вітер – "символ духу", дихання Всесвіту; невловимості, неусвідомленості; Степ – "приховане Суще" [2, с. 33]; Вічність, яка "належить спроможним очікувати" [2, с. 28]; Спокій (відзнака Степу) трьох образів: образу смерті, образу кохання й образу пізнання.

Зауважте, що особливого значення прозаїки надають символу Слова як елементу знакової системи. Слово – один із найдавніших, наймістичніших і найпотаємніших символів людства. Це "символ Бога; Логоса; ... символ Великої Таїни; Всього; першопочатку, першоджерела; ... мудрості, духовності; Вічності; Безмежності..." [4, с. 118]. У віровченні Слово – це Ісус Христос, його думки, його слово. У книзі Від Іоанна записано: "На початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог". Олексій Склавин приходить до усвідомлення цього, стає послідовником набутої релігії, новим прихильником істинного вчення. Знайдено шматок запліснявілого пергаменту, і в Олексієвій душі постає Велика Істина, "як острів серед нічного океану": "Він побачив початок початків, і джерело джерел, і пристрасне прагнення Єдиного до творіння Його і Спасителя, вищого за всі Знаки... І повірив у Сина Божого, бо Він є СЛОВО" [5, с. 33].

Символ є перетворенням дійсності. І якщо міфологія – це втілена дійсність, то символ є межею емоційного поняття образу, його максимальним ступенем узагальнення в процесі апробації та універсалізації змісту; субстанційним поєднанням ідеального й реального.

Посилання

1. Андрухович Ю. Свідectво про недостатність знаків / Юрій Андрухович [Електронний ресурс] // День. – 1997. – № 177. – С. 7. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/svidoctvo-pro-nedostatnist-znakiv>.
2. Єшкілев В., Гуцуляк О. Адепт, або свідectво Олексія Склавина про сходження до трьох імен : роман знаків / Єшкілев В., Гуцуляк О. // Сучасність. – 1995. – № 1. – С. 22 – 70.

3. Велика історія України : від найдавніших часів : у 2-х т. – Т. 1 / Голубець М. – К. : Глобус, 1993. – 352 с.
4. Словник символів / Потапенко О., Дмитренко М. та ін. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
5. Єшкілев В., Гуцуляк О. Адепт, або свідоцтво Олексія Склавина про сходження до трьох імен : роман знаків / Єшкілев В., Гуцуляк О. // Сучасність. – 1995. – №. 2. – С. 6 – 33.

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте смислове навантаження назви твору.
2. Розкрийте прихований внутрішній зміст твору, так званий підтекст.
3. З'ясуйте теоретичні засади міфопоетичного вчення у працях *Лосева А.* Дialeктика мифа // *Філософія. Мифологія. Культура.* – М. : Искусство, Политиздат, 1991. – С. 21 – 187 та *Топорова В.* Миф. Ритуал. Символ. Образ : исследования в области мифопоэтического. – М. : Наука, 1995. – 624 с.
4. Випишіть зразки стилістичної довершеності твору.
5. З'ясуйте роль фантастичних та гумористичних елементів у романі.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема "Художня реконструкція минулого в романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє"

План

1. Співвідношення історичної та художньої правд у романі.
2. Особливості художньої версії образу Ярослава Володимировича. Його світоглядна та психологічна еволюція.
3. Сильова специфіка твору.

Ключові поняття: домисел, достовірність оповіді, змієборство, космогонія, легенда, літописні свідчення, образи-символи, ретроспективні спогади.

Рекомендована література

1. Воловець Л. Чорні тіні на голубому овиді : роздуми про книжку історичних романів Р. Федоріва "Чорна свіча від Ілени" / Л. Воловець // Літературна Україна. – 1997. – 9 жовтня.
2. Кравченко В. Засоби образотворення в романі "Чудо святого Георгія о зміє" Р. Федоріва / Кравченко В., Костюк О., Дмитренко М. // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових статей. – Серія : філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – № 1. – С. 129 – 135.
3. Майорова О. Гендерний аспект жіночого міфу в романах Р. Федоріва "Отчий світильник", "Чудо святого Георгія, о зміє" / Майорова О. // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвузівський збірник наукових статей. – Випуск 9 : лінгвістика й літературознавство. – К. : Знання України, 2004. – С. 128 – 134.
4. Сириця С. Проблема художнього психологізму та засобів характеротворення в прозі Р. Федоріва / Сириця С. О. // Вісник

Запорізького національно університету : збірник наукових праць. – Серія : філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ. – 2009. – № 1. – С. 176 – 183.

5. Слабошпицький М. Роман Федорів / М. Слабошпицький // Історія української літератури ХХ століття : у 2-х кн. – Кн. 2 : друга половина ХХ століття [За ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – С. 341 – 343.

Методичні рекомендації та поради

Органічний сплав історичних фактів, домислу та вимислу властивий роману Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє". Запам'ятайте, що в основі оповіді – успадкована від християнських вірувань тема змієборства (зі зміями воювали святий Юрій, Дмитро, Михайло; відомий сюжет, коли архистратиг Михаїл убиває мечем багатоголового змія, відтворений на багатьох церковних розписах). Основний сюжет оповідок про Зміїв запозичено з народної міфології. Загальновідомою є, наприклад, легенда про київського змієборця Кирила Кожум'яку, який врятував поселян від людоджера Горинича, що вимагав данини і людських жертв. Легендарним утіленням змія в романі є підступний людоджер Змії Тодорко. Змії у слов'янській міфології символізують "злобу, лють, підступність, лукавство, знаряддя карі Божої" [1, с. 32]. У романі повзучий гад Тодорко підступно проникає в душі галичан і розкошує там: "тереме вибудовує в душах... Он у тій палаті в куті приникла жадібність, у другій – готовність продати за щербатий арабський гріш отчу землю, у третій – чи не найбільшій, клубиться байдужість до Отчизни, до її краси, до її родючості" [2, с. 148 – 149]. Він намагається обернути людей у "рабів безсловесних", заборонити вживати Слово, лишити його тільки для плачу, брехні, облуди й прославлення Змієвого роду. Легенду-"билицю" з правічних і допотопних глибин про Змія Тодорка предки заповіли переказувати з покоління в покоління для роздумування й науки. В образі людиножерця проступає дохристиянська космогонія.

Зверніть увагу, що реальним втіленням Змія в романі є стольник князя Володимира Ярославовича – Горишко Змії, зримий у своїх мізерних подробицях характер. Це "диявол у людській подобі"; "зло", яке живе в князеві і "тримає його в кулаці, як муху". Цей "невеликий на зріст, щуплий, булькатий, із рідким білявим волоссячком, догідливий кожному – від малого до великого" [2, с. 57], "миршавий" і "нікчемний", "хитрий" і "підступний", "заздрісний" чоловічок, множив у державі несправедливих суддів, злодійкуватих митників, робив усе для того, щоб держава слабла. Пригрітий князем, мав диявольський дар проникати в людські замисли, вслухатися в події, що відбувалися вчора чи й сто літ тому. Змії Горишко "творить чорні справи" – вбиває Олега Настусича (брата Володимира Ярославовича), попа Ондріяшка (чоловіка Анни, коханки князя), саму Анну та її синів.

Убити страшно потвору допоміг князю Святий Юрій Змієборець, зображений на іконі, який "мовби поворухнувся" і "показав" на коп'є і Змія. Святий Юрій – "символ перемоги світлих сил над темними, життя над смертю, символ влади, зростання" [1, с. 143], виступає захисником людей і тварин та провісником життя. Смерть реального Змія Горишка стала і смертю "Змія в

собі" для Володимира Ярославовича: "... Як я пізно убив у собі Змія" [2, с. 339]. Князь із сумом усвідомлює, що за всі роки правління вбивство Змія "стало чи не єдиним його добрим ділом". Віддячуючи за "чудо" (вбивство Змія) Святого Юрія, правитель настановив збудувати храм для свого опікуна – обіт віддяки святому, який надоумив осідлати коня й вигострити коп'є: "будова Храму буде очищенням од зла і покути... примиренням князя з Галичем" [2, с. 333].

Історично виправданий істориками факт утечі Володимира Ярославовича до угрів і підступне його ув'язнення в мурованій башні Белою. Угорський князь посадив на галицький стіл свого сина королевича Андрія. Літописні свідчення, подані в романі, підтверджують втечу князя з Угрів у Німецьку землю до імператора Фрідріха Барбароси, який допоміг йому здобути владу в Галичі; смерть Анни і її малолітніх синів; закладання князем першого каменя в підвалинах храму на честь Юрія Змієборця. Після всіх цих подій Бог послав князю "мудрості уряджувати державу". Володимир Ярославович змінився до невпізнанності: "... став іншим, не тому, що постарів, що звислий вус і колись смоляна буйна чуприна... побіліли, що обличчя його схудло..., а тому, що став іншим, невпізнаним, що не лишилося в ньому давньої зверхності, презирства, хмільної пихи" [2, с. 313]. За допомогою домислених епізодів (наприклад, кохання князя Володимира до Ясіні), роздумів, ретроспективних спогадів, письменник досяг достовірного показу характерів, одночасно відтворюючи історично-правдиву атмосферу тих часів.

Зауважте, що за історичними джерелами князь Володимир Ярославович "виявив себе п'яницею і розпутним волоцюгою; він насилував чужих жінок і дівчат..." [3, с. 74]. Таким герой постає й у романі Р. Федоріва: Володимир Ярославович ще замолоду "уславився" чи не на всій Русі пиятикою, полюваннями на жінок, легковажністю, уступивши державній розважливості. Жив "гріхом" і "блудом", "потоптавши" людський закон. Портрет головного героя зустрічаємо на початку роману: "Важкі кошлаті брови сповзали на очі, ... зиркав... гостро. Руда довга чуприна спадала на вид, він різко скидував головою, немовби відмахувався в степу від оводів..., в очах розхлюпувалася пекуча, як смола, чорнота" [2, с. 14]. В очах Клим'яти Тисменчанина він виглядав "несподівано зіщуленим, приишклим, самотнім, згорбленим під чорним хрестом, задивленим у себе, у свою журбу" [2, с. 13 – 14]. Характерним є розкриття героя через самоаналіз: один і самотній, "мов заблуканий подорожній у біблейській пустелі", "скупець, який тремтить над кожною куною" [2, с. 81]. Усвідомлює Володимир Ярославович те, що не люблять його галичани; не люблять передусім за те, що "сидячи на столі батька свого Ярослава Осьмомисла, пальцем не кивнув, щоб примножити добробут і славу державі: не будував храмів і не закладав нових городів... не дбав про дороги, здирські мита й училища при монастирях, не дбав про обителі святі, не обдаровував убогих і калік, скупився на платню воям, що служили державі..." [2, с. 286].

Зверніть увагу на роздуми Володимира Ярославовича. Наприклад, про свою совість, "розвіяну і порозгублювану" по зернинці; про відчуженість навколишнього світу: "чужий я серед чужини: поле мені не відкривається;

жайвори для мене не виспівують; ліси вороже придивляються; подорожні десятою дорогою обходять, щоб не здибатися. Найгірше, що відчуженість була взаємною" [2, с. 282 – 283]; про пізнання своєї "порожньої" душі, яку "заливав" вином та гульнею в корчемцях галицьких, осоромлюючи отця.

Доволі часто князь постає з роздумів інших персонажів. Так, Григорій роздумує про жадібну душу волостелина: "князь державу тримає в десниці, проте замало йому усього: замало золота, замало чужих жон, замало утіх і вина. Душа видно... жадібна" [2, с. 24]. Клим'ята шукав у князя статечності й державного розуму: "... того, чого нема й ніколи не буде. Чи, може, князеві не зашкодить бути водночас і нищим, і високим душею, залежно від обставин?" [2, с. 15].

Органічно автор вписав у перипетії подій образ батька Володимира – Ярослава Осьмомисла. В уявленому "вихуділому" батьковому обличчі й "бездонних" очах князь читає докір за те, що печалиться сріблом, думками про вигоду, жінок, спокій, про щастя просто жити, водночас ніяк не дбаючи про землю галицьку. Згадує його велич: мисленим взором вдивляючись в осінній тихий день, коли батька несли на марах із Дністрового берега спостерігає, як цілий город хилиться в любові і шані перед князем, який "поволі згасав, як призахідне сонце". Неодноразово Ярослав Осьмомисл приходив до князя уві сні з "гіркою посмішкою" на устах і осудом: "... сам ти, Володько, випестив на своїх грудях змію, протягом багатьох літ гострив її зуби супроти багатьох... і дійшло до того, що без Змія Горишка ти вже кроку не можеш ступити, ти спутаний, і мов сліпий комонь, безпомічний, слабкий еси, нікчемний, лінивий духом і мислю... і такий, що любить плазунів" [2, с. 331]. Отже, домислені уявлення, згадки, діалоги є вагомим засобом характеротворення образів.

Відповідь на третє запитання передбачає виокремлення образів-символів. Автор зосередив свою увагу на вічних оберегах. Так, Рушник – "символ захисту від злих сил", оберіг від "явного й тайного зла": від голоду, грому, мору; вишиті жінками за одну ніч когути "п'яють на дощ, сніг, урожай". Ще в прадавні часи хатні обереги, рушники були атрибутами кожного помешкання. Їм відводилася особлива роль – охороняти оселю від усього лихого, підступного й нечистого.

Невисокий, із широкими раменами Хрест, завітчаний житнім вінком і калиною, виконує теж оберегову функцію – захищає від злих і темних сил. Учені називають різні виточки символіки хреста. Найпоширенішими є думки, що він символізував сонце, перехрестя, світове дерево, чотири сторони світу. Загальне значення хреста – це "поєднання протилежностей: позитивного (вертикального) з негативним (горизонтальним), вищого з нижчим, життя та смерті" [4, с. 271].

Характерним для роману є "вираження загального у конкретному, ідеального у матеріальному, висвітлення внутрішнього крізь зовнішнє, змісту крізь форму" [5, с. 16], тобто, звернення до символу. Так, "дупляста, з величезною дірявою головою і геть обчухрана вітрами" Вербка – це стара жінка, яка сплакалася, вигнана з хати невдячними дітьми. Мавка, "різновид русалки". Традиційно вважалося, що мавки живуть у лісах. У Галичині місцем їх поселення вважалися Карпати. Мавки символізують душі дітей, які народилися

мертвими чи померли нехрещеними. У романі Р. Федоріва Мавка постала у вигляді молодої гарної дівчини, яка стереже від Вихорів жито й обороняє не так силою, як умовляє, випрошує їх не толочити людську працю: "стоїть небога на всіх загонах, розпростерши руки, і Вихори, заворожені її вродою, заплутавшись у довгій сорочці й у розвіяних косах, цілували її груди, стегна і знеможено стихали, мов нагодовані звірята" [2, с. 220]. Карпатський Крачун – різдвяний житній хліб, випечений до святої Вечері, виконує роль обрядового символу, який освячував хату. Його зміст зводиться до сподівання сімейного добробуту. Індивідуально-авторським символом є істота-Крачун – Богом посланий ангел, чи звичайний чоловік, чи птах, "величний" і "таємний" символ знищення повзучого гаддя в горах.

Зверніть увагу на образ-символ Слова у Р. Федоріва: "від початку було Слово". Словом Господь відділив світло від тьми, земну твердь від води, Словом посіяв зело усяке і посадив дерева, розмножив звірів і птахів... Нічого немає на світі первіснішого від Слова: "котиться воно від первовіків, єднає нас із предками, які теж його вживали, й воно, вживання, з первовіків, не стерлося, мов мідний гріш, а викарбувалося ще виразніше і блиск його став ясний, мов сонце" [2, с. 309]. Ратником Слова і водночас "ловцем" слів (полює на "золоті, високі, сповнені співом і пахучим ладаном" у храмах, княжих палацах; "сварливі" та "в'їдливі, мов скрегіт сорочий", а часом і "ниці, смердючі" ловить на торжищах купецьких; "короткі" й "жорстокі, мов змах меча" – поміж воями, дружинами; "пахучі" і "неквапливі", які ростуть разом із житом – на рольному полі) у романі є Клим'ята Тисменчанин, покликаний служити "отчині" Словом. Призначенням Клим'яти, автора "Повісті про діяння в Галицькій землі", є "сіяння Слова", щоб і через тисячу літ нащадки не блукали голою пустелею, на якій не надібають ні на стеблину жита, ні на дерево, ні на добро; метою – не дати вмерти й загубитися в забутті вчорашньому й сьогоднішньому.

Серед стильових особливостей необхідно звернути увагу на ретроспекції у творі. Автор розгортає картини, віддалені на тисячоліття і на кілька років назад. Через ретроспекцію дізнаємося про державу предків – білих хорватів. Серед слов'янських племен літописи лише згадують хорватів, докладних відомостей не подають. "Справа хорватів неясна й мабуть ніколи не буде вияснена" [6, с. 55]. Із ретроспективних спогадів Володимира Ярославовича постають факти князювання й особистого життя Ярослава Осьмомисла. Так, це згадка про смерть Івана Берладника, якого князь "досяг трутизною" аж у Греках, у Солуні (1161 р.), чи то кохання Ярослава з донькою рольного кметя Настусею. Боячись втратити владу, він відрікся від коханої. Бояри спалили її як відьму-чарівницю. "Батьки скажено не любилися, навіть діти їх не поєднали", – згадував Володимир, – "Найбільше зненавидів батько свою княгиню після того, коли бояри не без її намови спалили Настусю... любку солодку; ненависть їхня була тихою, без крику й сліз" [2, с. 91]. Володимир повторив долю батька, закохавшись у попівну Анну (літописці її імені не називають), не видає жінку на розправу боярам, а жертвує княжим престолом: "він був справжнім лицарем, мужем серед мужів, який понад княжий вінець, понад меч поцінував – кохання" [2, с. 28].

Прикметними для роману є численні запитання, універсально-онтологічний зміст яких не перестає бути актуальним у всі епохи. Наприклад, на невичерпне питання "Що єсть добро?". За Р. Федорівим, "добро" означає передусім "боротися зі злом". Добро – "єсть Бог, зречення від принад грішного світу й посвячення себе служінню Господньому, добро єсть прощення ворогам; добро єсть милосердя, щедрість, подавання убогим і калікам..." [2, с. 29]. Запам'ятайте, що підсиленню колориту епохи, зануренню в її мовну стихію сприяють історизми, за допомогою яких створюється необхідне враження "вікової витримки", глибини: "отрок", "брадники", "стольники", "здателі", "смерд", "гридень", "молойця", "жбан", "гражда", "лодії", "супочинок", "стравниця", "малюварня", "скотниця", "гридниця" тощо. Часто історизми зустрічаються в авторській мові й рідше в репліках персонажів. Для досягнення нової художньої якості Р. Федорів творить лаконічно образні порівняння: "дзвіниця стояла кругла, мов молодиця на дев'ятому місяці", "листя осик тріпоче, немов безліч зелених мотилів тріпають крильцями", "плач бринів солодко, як бринить бджола у вінчику квітки, беручи нектар", отроцька зневага Клим'яти до князя "вдарила в обличчя кипляча, як розтоплений чорний віск", Володимир Ярославович "метався по гридні, як гепард у клітці", "вино квакало в горлі князя, як жаби в болоті" та інші. Чимало тропів становлять собою викінчені розгорнуті порівняння, які допомагають змальовувати пейзажні, портретні зображення, характеристики персонажів, психічних станів тощо.

Увиразнюють визначальні портретно-психологічні характеристики, збагачують семантичні поля новими смисловими й емоційними нюансами й інші тропи – епітети: вечір "пізній, метушливий", тиша "бездонна, безмежна", князь "зіщулений, принишклий, самотній, згорблений під чорним хрестом", очі в отця Мيني "цупкі, гострі, допитливі й мінливі, часом лагідні, солодкі, золоті, як мед...", старий Тимофій "людина мудра, умів, як ніхто, відступати, прикидуватися, умів падати, повзати навіть, щоб потім скочити на рівні ноги й узяти своє...". Сконцентровані у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації такі метафори: "тривога крикнула", "думка висоталася", "сумління заквилило", "осторога стояла й посмикувала Клим'яту за полу каптана", душа "незручна, бентежна, замислена", тиша "кликкала, вабила, чарувала" та інші.

Роман "Чудо святого Георгія о зміє" Р. Федоріва складається з мозаїки різноструктурних фрагментів: літописних свідчень, легенди, ретроспективних спогадів та відступів, роздумів, які дають можливість достовірніше збагнути суть давно минулих подій.

Посилання

1. Словник символів / Потапенко О., Дмитренко М. та ін. – К.: Народознавство, 1997. – 156 с.
2. Федорів Р. Чудо святого Георгія о Зміє / Роман Федорів // Федорів Р. Чорна свіча від Їлени : історичний роман і повісті. – Львів : Червона калина, 1996. – С. 5 – 347.

3. Аркас М. Історія України-Русі / Микола Аркас. – К. : Вища школа, 1991. – 456 с.
4. Керлот Х. Словарь символів / Керлот Х. – М. : REEL-book, 1994. – 608 с.
5. Кодак М. Поетика як система : літературно-критичний нарис / М. Кодак. – К. : Дніпро, 1988. – 159 с.
6. Велика історія України : від найдавніших часів : у 2-х т. – Т. 1. / Голубець М. – К. : Глобус, 1993. – 352 с.

Завдання для самостійної роботи

1. Поясніть смислове навантаження назви роману.
2. З'ясуйте, до яких прийомів вдався автор при побудові хронотопу роману.
3. Випишіть приклади пейзажних замальовок у романі. Яка їхня роль?
4. Прокоментуйте авторські висловлювання:
 - "... життя прожити – не рольне поле перейти, сам починаєш вибирати, як тобі повестися, а вже потім зважуєш сподіяне тобою на терезах, а часом нема чого й зважувати, бо ти хитро обминув те, що тебе очікувало, вдав, що не помітив діло, яке конче треба було зробити...";
 - "Господь гірко печалиться, коли наша стежа стає кривою і неправою, а по кривизні щодня ходячи, ніколи не дійдемо до царства небесного...".

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема "Дилогія О. Пахучого про синів Богдана Хмельницького"

План

1. Особливості реалістичного зображення давно минулих подій у романах О. Пахучого.
2. Жанрова специфіка творів. Хронікальність оповіді.
3. Система образів-персонажів.

Ключові поняття: визвольна війна, дилогія, екскурси в майбутнє, літопис, роман-хроніка, Руїна.

Рекомендована література

1. Маховський О. Тінь славного імені, або "варфоломійська ніч" над Україною / Маховський О. // Українське слово. – 1996. – 30 травня.
2. Олійниченко О. Архетип Руїни в українській історичній романістиці / О. Олійниченко [Електронний ресурс] // Мова і культура : наукове видання. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. 3. – Режим доступу: http://www.burago.com.ua/sites/default/files/my_files/171.pdf.
3. Олійниченко О. Своєрідність конфліктів у романній історії Руїни / О. Олійниченко [Електронний ресурс] // Історико-літературний журнал. – Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2001. – № 6. – С. 211 – 219. – Режим доступу : http://liber.onu.edu.ua/pdf/istlit_6_2001.pdf.
4. Проценко О. Моделювання історичних подій і осіб у дилогії О. Пахучого "Тиміш Хмельницький, син Богдана", "Юрась Хмельниченко" /

Проценко О. А. // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвузівський збірник наукових статей. – К. – Ніжин : ТОВ "Вид-во "Аспект-поліграф", 2006. – Вип. XI : лінгвістика і літературознавство. – Ч. 2. – С. 360 – 366.

5. Ромащенко Л. Доба руїни : погляд істориків та письменників / Людмила Ромащенко // Дніпро. – 2002. – № 4. – С. 57 – 66.

Методичні рекомендації та поради

Дилогія О. Пахучого "Тиміш Хмельницький, син Богдана", "Юрась Хмельниченко" має виразні тенденції реалістичного зображення давно минулих подій. У першому романі на тлі початку визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького інтерпретовано видатного воєначальника й історичного діяча – Тимоша Хмельниченка. У другій книзі дилогії художньо змодельоване складне політичне становище України, так званий період Руїни, після смерті Хмеля, тривалу боротьбу старшин за владу, у якій не останню роль зіграв його син Юрась.

Зауважте, що автор не зовсім точно визначив жанр своїх творів – історичні романи. За О. Маховським це швидше, романи-хроніки з життя України. Події сюжетів розгорнуто в строгій хронологічній послідовності в одному часовому плані. Як і в літописах (а хроніка у перекладі з грецької – літопис), перед читачем проходить ланцюг подій, пов'язаних між собою причинно-наслідковим зв'язком: у першій книзі дилогії – втеча Богдана Хмельницького з Чигирин на Січ; обрання гетьманом; збройне повстання проти шляхти та її безчинств; молдавський похід; бій під Берестечком; арешт Хмеля Ісламом Гіреєм; переговори під Білою Церквою; перемога Калиновського під Батогом; смерть Тимоша Хмельниченка. Другий роман вводить у вир боротьби за гетьманську владу, претендентів на яку не бракувало: Івана Виговського (бунт Пушкаря, розрив із Московщиною і переговори з Польщею, Гадяцька умова, Конотопська перемога); Юрася Хмельниченка (Переяславський договір 1657 року, московське "засилля", Чуднівський похід); на Лівобережній Україні – Павла Тетерю, а на Правобережній – Івана Брюховецького (польський похід на Лівобережжя, правобічне повстання, підписання нового договору з Москвою, війна з Московщиною); Петра Дорошенка (союз із Туреччиною, похід на Галичину); Дем'яна Многогрішного (підписання нового договору під назвою "Глухівські статті", Конотопська рада); Івана Самойловича (поділ України між сусідами, скасування автономії української церкви, Кримський похід); князя Сарматського – Юрія Хмельниченка. Прикметно, що автор виявив досить чітку позицію в ставленні до зображених подій, насамперед до політики Московщини, шляхетської Польщі, султанської Туреччини, ханського Криму, залишаючи місце для найрізноманітніших смислових та логічних асоціацій і роздумів.

Хронікальна оповідь, що є головною характерною особливістю композиції історичних романів О. Пахучого, не виключає наявності в обох

творах окремих ретроспективних елементів, що виступають у формі спогадів персонажів або авторських розповідей про окремі події минулого. Наприклад, перед очима Богдана Хмельницького "проносяться" картини давнини: перший бій із польською шляхтою під Жовтими Водами і тріумф першої перемоги; викуп Івана Виговського з полону.

Часом авторські екскурси в майбутнє передують хронікальному викладу. Як от, перше посольство Хмеля до Москви (1649 року) супроводжують такі слова: "Ще не раз відправлятиме своїх посланців до Москви козацький гетьман! Минуть п'ять довгих і кривавих років, коли... в Переяславі загудуть переможно дзвони, сповіщаючи про єдність двох братніх народів..." [1, с. 133]. Перед походом війська Тимоша в Молдавію автор зазначає: "Не знав Тиміш, що вже ніколи не побачить своїх рідних, а що став батьком дізнається, лежачи зі страшною раною в обложеному ворогом таборі" [1, с. 361].

Зверніть увагу, що художня цінність романів О. Пахучого не лише в правдивому художньо-хронікальному моделюванні подій, а й у виразно окреслених характерах історичних осіб. Одним із головних героїв роману "Тиміш Хмельницький, син Богдана" є батько Хмель. Його портрет подано вже на першій сторінці: "... невисокий, присадкуватий чоловік років п'ятдесяти. У всій його поставі відчувалася владна вдача, глибокі чорні очі світилися розумом, досвідом, набутим роками. Карбоване зморшками лице видавало нелегкі роздуми. Чимало, мабуть, довелося долати йому всіляких перешкод, не раз боронити честь і життя, дивитися смерті у вічі. Відчувалося, що чоловік цей – гарячий, нестримний і лютий у гніві" [1, с. 6 – 7]. Доповнює портретну характеристику ще й опис одягу: "Важка чорна кирея вільно спадала із широких його плечей майже до стремен, з-під неї виглядали добрі юхтові чоботи і кінець шкіряних піхов, карбованих міддю" [1, с. 7]. Образ Богдана Хмельницького осмислено в усій складності взаємодії середовища й особистості. Бачимо його в усій повноті й реальності суспільних стосунків: на державній раді – "від Бога даний керманич"; на полі бою – "метався поміж бійців, ліз під кулі й шаблі, ризикуючи власним життям..." [1, с. 158]; у дискусіях із супротивниками – "зловісний", "червоний", "налитий кров'ю", "лютий і грізний" і у товариській бесіді – "добрий дипломат"; у колі сім'ї – люблячий чоловік і турботливий батько.

Автор акцентував цілий ряд суперечностей, що були між гетьманом та його полковниками, хоча зрештою, воля першого завжди перемагала: "Воля Хмеля – закон для кожного! Непослух карається смертю!..." [1, с. 159]. Його влада була безмежною й часом він користувався нею недоцільно. Одне необережне слово могло не просто образити керманича, а й розлютити, а вже будучи розлюченим міг "вмить скарати". Богдан Хмельницький був не лише гетьманом, маючи надзвичайну державну владу, а й суспільним лідером: "Богдан мав повагу козацтва й поспільства, йому вірили, за ним ішли на бій, на смерть..." [2, с. 133], "умів керувати", чудово розбирався в людях, "вміло" висував їх на різні ланки державного управління. О. Пахучий показав його єдино достойним рятівником України, своєрідним месією, в якому сконцентрувалася ідея влади над усім суспільством і одночасно ідея вірного

служіння йому. Концентруючи увагу на державницькому розумі, прозорливості, умінні оцінити ситуацію, дочекатися слушного моменту, на дипломатичних здібностях, письменник створив переконливий образ, у якому контамінувалися риси державотворця. У другому романі "Юрась Хмельниченко" – Богдану присвячено декілька сторінок. Це здебільшого тяжко хворий, знесилений чоловік: "Ще донедавна дужий, міцний... Хмельницький перетворився на немічного старого діда. Голова працювала, як і раніше" [2, с. 56], за його плечима проростають перші паростки майбутньої запеклої боротьби за гетьманську булаву. Богдан це добре відчуває. На передсмертному одрі він ніби виправдовується й жалкує за провини, що спричинив Україні: "А хто винен, що стали ми з ляхом ворогами? Магнати, ксьондзи, єзуїти! Коли б не паплюжили нашу святу віру, не трактували нас як рабів, не було б і ніякого розмиру. Жили б і далі у єдиній сім'ї, як діти однієї матері..." [2, с. 43].

Зауважте, що вичерпно змалював О. Пахучий і синів Хмеля: Тимоша і Юрася. У старшого: "ніжне лице, волохаті чорні брови, яскраві ледь припухлі вуста, над якими кучерявилися рудуваті вусики" [1, с. 7]; молодший "і лицем і поставою – вилитий батько! Успадкував батькову шалену вдачу, та не успадкував батькового здоров'я... та й мужності батькової бракує..." [1, с. 14]. Часто автор протиставляє їх. Якщо Тиміш "хоробрий козак", "справжній богатир", "орел, що має розумну голову", "... добре тямить у політиці, розуміється в людях, вміє воювати, уміє й керувати..." [1, с. 326 – 327], то Юрась, "неміч нещасна", навпаки: "не герой і не лицар... слабкий тілом і духом", "боязкий і сльозавий", "як очеретина: гнеться, куди вітер подме" [2, с. 132].

Бачимо Тимоша в бою: "Носився, як вихор, злий, впевнений... скрізь встигав, скрізь поспівав гетьманич, вірив у своє військо щастя" [1, с. 344]. Для Юраська вельми важкою виявилася козацька наука: "вціляє абияк", до коня "не дуже проситься", жаліється, що "голова вернеться", як верхи сяде, як візьме шаблю – махне раз-другий – "чоло вкривається випотом, аж сорочка мокра". Зате любить службу Божу, любить книги читати, розглядати, міркувати. Тимоша поважали. По смерті – всі: і друзі, і вороги, віддавали останню шану лицареві, якого любили, шанували, боялися, ненавиділи.

Безталанний Юрась, що в гонитві за батьківською булавою тричі зрікався чернечого сану й перекидався до московитів, поляків, турків, заплямував себе тавром зрадника, відступника, ченця-розстриги: "в душу прокрадалося солодке... бажання волі і влади, мирської влади. Надто привабливою видавалася думка про... гетьманування" [1, с. 378 – 379]. Він своїми руками "розірвав Україну", досягнувши прокляття народу й знайшовши останній притулок на Мальті в монастирі лицарів ордену святого Іоанна-Богослова. Тихо й непомітно він скінчив свій вік у далекій стороні. У народній пам'яті Юрась Хмельниченко залишився нездарою й нікчемою, який не виправдав сподівання свого славного батька. Чи не найбільш значущим у розкритті образу Юрася є його роздум про долю України: "О Україно, Україно! Що чекає на тебе? Яка доля судилася тобі? Чи станеш сильною й багатою, поєднана під регіментом можновладця-гетьмана, чи поляжеш, втоптана в порох? Де знайдете свою долю ви, її сини?"

Невже розбредетеся по чужих землях шукати щастя? Проситиметесь у прийми до чужинців – а ті глузуватимуть і з вашої мови, і з ваших звичаїв, не вважатимуть вас за людей. Роками віддаватимете свій талан, свій труд на чужий добробут, зубожієте у ярмі-неволі, і забудуть ваші нащадки, чиї вони суть..." [2, с. 543].

Полярними оцінками схарактеризована автором постать Івана Виговського. Це "молодий панок, одягнений на польський кшталт із випещеним обличчям, хитрими розумними очима, закрученими за останньою модою вусиками" [1, с. 102]; має "неабиякі здібності, освіту, природний розум, має і далекосяжні наміри, але вміло їх приховує" [1, с. 192]; "кмітливий", "шляхетно редукований". Тиміш переконаний у тому, що в писаря розумна голова, але "щось нещире відчувається в його красномовстві". На думку Трубецького, "вор Івашка є вельми підступним". О. Пахучий звернув увагу на приховану зраду Івана Виговського, що змушений виконувати волю гетьмана і внутрішньо протестувати, дотримуючись польської орієнтації: пан Виговський "вихований" у польському дусі, "до ляхів зичливий", був "честолюбний" і все життя "мріяв за всяку ціну пробитися нагору". Він здатний приховувати власні симпатії і антипатії. Знав, що в найближчому майбутньому йому доведеться мати справу з Тимошем або Юрком.

Для Богдана Хмельницького він став "розумним і вірним дорадником, виконавцем його політичних задумів" [2, с. 53]. Гетьман цінував його "світлу голову": "Багато добра він зробив Україні, мусить зробити ще... але й схибити може, якщо вчасно не застерегти, не поправити" [2, с. 15]. Трансформаційність характеристики образу зумовлено представленням його на різних сходинах влади: спочатку він – генеральний писар, потім – гетьман. Психологічне сприйняття постаті Івана Виговського з діаметрально протилежних точок зору надзвичайно промовисто вияскравлює позицію автора.

Серед діючих осіб роману активним є гетьман Петро Дорошенко – "мужній чоловік і воїн", такий, що "всіх у баранячий ріг скрутить", і "від цапа молока добуде", під гарячу руку "міг і рубонуту" [2, с. 403]. Автор не один раз повторює, що він єдиний, хто вболіває за Україну і свій народ, як то й належить кожному державцю; лицар, який, не шкодуючи сили, "боровся за цілісність і єдність України": "Та тільки – де ж вона є, ота Україна? На Лівім березі Дніпра всівся московський підніжок Брюховецький, тут, на Правім, – що не місто, то й гетьман. Гризуть один одного. Одні стоять за царя, другі за короля, треті – самі собі й королі, й царі" [1, с. 254]. Гетьман усвідомлює негайну потребу рятувати Україну: "Треба збирати її до купи, під одну руку. Пора єднати нашу силу. Інакше поневолять нас вороги" [1, с. 254]. І та сила успішно визволяла Україну від московських загарбників, поки не зрадив Дорошенка "новий аматор", Демко Гнатенко, на прізвисько Многогрішний.

Зверніть увагу, що проблема зрадництва постійна в романах і поширюється на усталені образи-апологети. Серед них, у першу чергу, виступають представники козацької старшини – Іван Брюховецький, Павло Тетеря, Іван Самойлович, Дем'ян Многогрішний. Вони стали зрадниками національної ідеї, намагаючись увійти до числа тих, хто пануватиме на

українській землі. Задля цього вони ставали вірними сподвижниками Московщини, шляхти, їхніми лакеями, переслідуючи вільний дух. Так, Іван Брюховецький, "зрадник", "вірний царевий підніжок" став можновладцем, піднісся вище багатьох уродзонних шляхтичів, отримав боярський чин. Він уособив у собі всі можливі негативні риси і став найпідлішим відступником: "підступну натуру має..." [2, с. 315]. Ці ж риси властиві Павлу Тетері: "Козацький дипломат, ніколи як треба і не воював. Сам є підступний і не порядний... він за золото й батька рідного продасть!" [2, с. 193]. Іван Самойлович у всьому "догоджає московському царю". Всі вони чинять на власний розсуд, дбаючи про власну користь, поступаючись здоровим глуздом заради гонору й почуття власної важливості. Жодному з них автор не співчуває. Його непокоїть лиха доля українського народу, який був утягнутий цими гетьманами у братовбивчу війну, що звела нанівець усі помисли старого Хмеля: українець різав українця лише за те, що представники козацької верхівки не знаходили між собою порозуміння – одні хилилися під руку польського короля, інші шукали протекції у московського царя, треті апелювали до турецького султана. Далекий письменник і від того, щоб засуджувати, або ж навпаки, вихвалити дії того чи іншого українського гетьмана. Все це він залишає на розсуд читачеві.

Щиро захоплюється О. Пахучий величною постаттю українського лицаря, козацького ватажка Івана Сірка, "палкого борця з мусульманством", який користувався повагою багатьох європейських можновладців. Образ кошового виписаний із особливою патетикою: "Серед вершників виділявся могутній літній запорожець. Одрозу впадало в очі: не простий був то чоловік!" [2, с. 396]; "... богатир землі української. Лице наче карбоване талантом італійського митця, орлині очі, могутні плечі. Все життя бореться за православну віру! Боголюбивий, істинний християнин. Усім козакам козак, а чарки не п'є. Справжній лицар, із нього тільки б романи описувати, як у Європі те полюбляють. Слава Сірка гримить і на Сході, і на Заході. Словом – лицар!" [2, с. 390]. Славний кошовий з'являється на сторінках роману "Юрась Хмельниченко" лише тричі, але й цього досить, щоб зрозуміти: образ Сірка глибоко трагічний. Ревнивий захисник православної віри, прекрасний військовий так і не осягнув намірів Петра Дорошенка "поєднати силу" українську. Іван Сірко так і не пристав із Військом Запорозьким до гетьмана Правобережної України.

Не уник О. Пахучий картин, пов'язаних із гаданнями, із віруваннями в надприродні сили, чаклунством. Насамперед це стосується образу Тимоша Хмельницького, якому спочатку полонений караїм, а потім циганка пророкують ранню смерть: "саме небо віщує твою скору смерть... три по сім років буде твій вік..." [1, с. 95]. Над військом гетьманича тяжіє фатум, його чекає поразка, про що свідчить хвостата зірка на небі: "Після заходу сонця у прозорому зеленкуватому небі поставала яскрава зірка з чудернацьким довгим хвостом. Скидалася на меч, скерований на північ якоюсь надприродною силою. Щоночі той меч ставав яскравішим" [1, с. 39]. Це явище козаки трактують як доленосне

знамення. Тут бачимо традицію дохристиянських вірувань, що знайшли художнє відображення ще в "Слові...".

Спираючись на історичні джерела, автор достовірно змалював епоху, її представників, а домисел органічно поєднав із правдою історичною і сплавив у правду художню. О. Пахучий осмислив і майстерно втілив історичний фактаж у романах для відтворення вічної людської трагедії, спричиненої взаємною глухотою, затятістю козацької старшини у власній "правді", небажанням іти на компроміси й шукати шляхів, котрі об'єднують людей, дають можливість жити у мирі й злагоді й не ставати здобиччю зажерливих сусідів.

Посилання

1. Пахучий О. Тиміш Хмельницький, син Богдана : історичний роман / Олексій Пахучий. – К. : Український письменник, 1992. – 431 с.
2. Пахучий О. Юрась Хмельниченко : історичний роман / Олексій Пахучий. – К. : Український письменник, 1995. – 558 с.

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте повідомлення на тему: "Показ Руїни у творі О. Пахучого "Юрась Хмельниченко".
2. Випишіть і проаналізуйте роль і місце пейзажних замальовок у творі "Тиміш Хмельницький, син Богдана".
3. З'ясуйте особливості й роль художніх засобів у романі "Юрась Хмельниченко".
4. Прокоментуйте авторські сентенції:
 - "Московські царі і бояри ніколи не визнавали поняття "Україна". Людей, що мешкали на ній, офіційно величали "малоросами", самою назвою підкреслюючи провінційність, другорядний статус українців";
 - "Де ж вона є, ота Україна? На Лівім березі Дніпра всівся московський підніжок Брюховецький, тут, на Правім, – що не місто, то й гетьман. Гризуть один одного. Одні стоять за царя, другі за короля, треті – самі собі й королі, й царі. Розпадається Богданова держава! Як далі так піде – загине одвічна народна мрія жити власним устроєм, без чужинця-пана...".

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема "Історична вірогідність роману

Р. Іванченко "Отрута для княгині"

План

1. Київська Русь в художньому осмисленні Р. Іванченко.
2. Образ державотворця – княгині Ольги. Факт і вимисел у зображенні.
3. Особливості характеротворення князів Ігоря та Олега.

Ключові поняття: авторські коментарі, гіпотеза, достеменність, легенда, фантастика, християнство, язичество.

Рекомендована література

1. Мізінкіна О. Поетика назви роману Раїси Іванченко "Отрута для княгині" / О. Мізінкіна [Електронний ресурс] // Історико-літературний журнал. – Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2001. – № 6. – С. 226 – 231. – Режим доступу : http://liber.onu.edu.ua/pdf/istlit_6_2001.pdf.
2. Назімова К. Образ воїна в літописному оповіданні про княгиню Ольгу і романі Р. Іванченко "Отрута для княгині" / Назімова К. А. [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького національного університету. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?bid=18013&chapter=1&p=achapter>.
3. Ніколаєнко В. Авторська модель образу Ольги в історичних романах Р. Іванченко про давню Русь / В. Ніколаєнко // Історична ретроспектива в українській літературі : збірник наукових праць. – К. : Київський університет, 2003. – С. 34 – 37.
4. Ніколаєнко В. Хронотоп в романі Р. Іванченко "Отрута для княгині" / Валентина Ніколаєнко // Література й історія : матеріали міжнародної наукової конференції. – Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – С. 115 – 120.

Методичні рекомендації та поради

Роман Р. Іванченко "Отрута для княгині" поповнив історико-реалістичну течію в українському історичному романі. Сторінки виграють неприкрашеною життєвою достеменністю, правдивістю психологічного малюнка. Згоджуємося з думкою О. Козулі, що Р. Іванченко виробила власний метод писання історичної прози: "не перебріхувати історичні факти, не творити міфи й неймовірні ситуації, а давати пояснення психології й фактів, явищ, дій" [1, с. 31].

Наголошуємо, що роман охоплює часові межі з років князювання Олега (879 – 912) і до правління Ольги, зокрема і її смерті (969 рік). Сюжет твору динамічний. Часово-просторові межі часом розширюються, але в основному гранично стислі. У розвитку сюжету письменниця дотримується хронікальності – перша книга – володарювання Олега, друга – Ольги. Цілий ряд достовірних фактів – убивство Аскольда Олегом, походи Ігоря на древлян, печенігів, Царгород, убивство древлянами Ігоря, помста Ольги, її подорож до Царгорода і прийняття християнства та інші – подано на тлі багатьох суспільно-історичних обставин.

Характерним для роману є вплетення в контекст реальної оповіді елементів легенди (віщування волхва про Олегову смерть від свого коня), казки й фантастики (образ ворожки Велини). Загальносуспільні й особисті сюжетні ходи витворюють художній текст, у якому діють переконливі персонажі як довершені художні типи з усіма реальними людськими почуттями.

Природним було звертання Р. Іванченко до постаті княгині Ольги, "мудрої державної діячки, керівника й воїна" [2, с. 33], намагання за допомогою художнього слова об'єктивно витворити історичний контекст складного періоду X століття в долі українського народу – часів підступів, інтриг, змов, зрад. Неординарна постать великої Ольги стала об'єктом історичних досліджень та художніх інтерпретацій, в яких спостерігалися різні оцінки:

"наймудріша з усіх людей", "рівноапостольна", "свята" за заслуги для християнства, щира вболівальниця долі українського народу.

Зауважте, що письменниця порушила дискусійне питання щодо походження княгині, підтримуючи думку, що Ольга була внучкою болгарського царя Симеона. Для підтвердження своєї версії, у вступній статті Р. Іванченко посилається на відомі літописні джерела руських хронік, які й створюють підґрунтя цієї гіпотези. Від дружини Ігоря – "маленької, русокосої вередливої отроковиці", "дівчиська гордовитого й мудрого" – до "справжнього володаря" виростає головна героїня. Повновладною правителькою землі Руської стає на підставі норми давньоруського права, згідно з яким вдова, якщо вона знову не одружиться, виконуватиме після смерті чоловіка його господарські й соціальні функції – "мусила додумувати" за Ігоря державні справи. Вона "була створена", щоб володарювати.

У портреті героїні – "йшла повагом, гордовито", "яко богиня", "ні страху, ні лести на обличчі" – проглядається тип володарки, із усіма притаманними їй рисами. Шлях до влади княгині Р. Іванченко назвала отрутою. Він був нелегким і тернистим. Влада отруїла Ольгу. "Але хіба тільки її?" – чується в роздумах: "Жоден володар не може перейти оту межу владарювання і лишитися не отруєним ним!.. сила влади в кожній людській душі навіки залишає свої смертоносні сліди. Минають віки, а тієї отрути ніхто не владен подолати..." [3, с. 383]. Душевні порухи Ольги досить виразно відбилися на її зовнішності: "... від тієї доброї, ласкавої дівчинки нічого не лишилося. Вона ніби зробилася вищою, голос її звучав твердо – хоча й був тихий і рівний. І розмисел її не жіночий – чоловічий, владний. Уміє вона якось дивиться далеко вперед, крізь літа... крізь времена..." [3, с. 255].

Зверніть увагу, що не меч, а мудрість слугують княгині знаряддям втілення в життя своїх задумів про зміцнення Київської Русі. На відміну від Ігоря, який перетворив збір данини на грабунки, Ольга провела першу в історії української держави фінансову реформу. Виправданою автором є поїздка Ольги до Візантії і прийняття християнської віри. Княгиня не могла спиратися на язичество, що на той час було символом "варварства" у зовнішній політиці, головною метою якої було розширення економічних, політичних і культурних зв'язків із сусідніми християнськими державами. Бажання княгині прилучитися до християнства "цілком зрозуміле": Ольга "одержує хрещення з рук візантійського імператора й патріарха... з ціллю вознесення особистої влади і зміцнення міжнародного авторитету своєї країни" [4, с. 12].

Вивчивши джерела та документи, Р. Іванченко пройнялася розумінням психології Ольги. Знаходимо в романі відповідь на запитання – як могла мудра керівниця держави зважитися на такий відповідальний крок: "Її слов'янська душа повставала від спроби насильно одягти на неї вериги чужої волі й віри, та ще й від греків – одвічних ворогів болгар дунайських. Через те велика наука і книжність, що їх несла християнська віра, мала прийти до русичів доброохоче, з власної волі й бажання... без тої доброї волі не буває ні великих володарів, ні великих держав. Якщо ж і вона хоче піднести себе, то мусить піднести державу і народ цей – і все мусить робитися з високою й чистою душею" [3, с. 258]. Так,

в епоху, коли війна була основним засобом вирішення політичних суперечок, княгиня продемонструвала можливість боротьби за міжнародне визнання без засобів сили й передала юному Святославові долю своєї держави без воєн, без грабежів інших країн.

Письменниця показала княгиню, з одного боку, як мужню й рішучу, вольову і стійку володарку, а з другого, – як самотню жінку, котра заздрила простим жінкам, простолюдинкам і челядницям, бо не могла легко й невимушено жити, дзвінко й безтурботно сміятися, легко й пружно бігати: "Мала завше йти величаво й царствено... мала ступати твердо, з високо піднятою головою... найтяжчим було те, що не могла нікому виказувати своїх почуттів. Нікому" [3, с. 323].

Варто наголосити, що вірна історичній правді, Р. Іванченко аж ніяк не ідеалізувала свою героїню. Бачимо її у стані гніву: "... жінка – страшна, розхристана, у довгій білій сорочці. Вона тримала на руках двох білявих дівчаток, в довгих білих сорочечках. Леле, Княгиня.. бліда, рішуча... вирвала обома руками меч і з усієї сили опустила його на шию волхва...

– Крові моєї захотіли? Пийте свою! – Вона почала підступати до озброєних лакуз – ті задкували..." [3, с. 245]. Концепція образу великої княгині Ольги, безперечно, базується на джерелах, дійсних фактах історії, які письменниця вміло використовує, вкраплюючи у художню тканину твору.

Зверніть увагу, на лаконічне й містке змалювання образу князя Ігоря, "сліпий душею і куций розумом", "легковажний" із "надто простою, безкрилою душею". Володарювати мав "по роду", хоча "по натурі" він не був володарем. Для людей був "лютим вовчиськом, забродою, що завше зазіхав на чуже добро, не дбаючи про своє". Ользі він також не приніс ні щастя, ні долі: "... навчив страждати й боротися за власне утвердження" [3, с. 349]. Із вовчиськом порівняла його авторка – "шкідливий вовчисько, звичайний боягузливий злодій, який бризкав слиною на своїх ловців" [3, с. 333]. Таке характеротворення додає природності, заземленості образу.

У всій складності свого характеру постає "лютий" і "хитрий" Олег. Захопив обманом владу в Києві, спираючись на віддану дружину й прикриваючись ім'ям законного претендента на київський престол Ігоря, якого він силою "зумів перетворити на маріонетку" [2, с. 20]. Внутрішній стан героя розкрито через портретну характеристику: "з'явився Олег на світ, щоб завойовувати. Стояв на ганку заспокоєний і величний. І ніхто б не здогадався, дивлячись на нього, що за його просвітленим лицем і хвилястим сивим волоссям, яке спадало до пліч, що за його крупними плечима і впевненістю стояли кладовища людських доль..." [3, с. 109]. Крім цього, образ розкривається через самохарактеристику: "Кістка в мене боярського роду!.. але розумом можу позмагатися з царями!.. мені не потрібна корона – я вищий від усіх царів і кесарів. Захочу – всі вони стоятимуть у мене на колінах" [3, с.161]; чи то авторську характеристику: "Як був чужаком, зайдою, таким і відходить... чужий простолюддю... Прийшов на все готове – живився їхніми набутками і силою, задобрював дешевим блиском чужого золота, яке швидко й протекло крізь пальці... умів тільки брати і руйнувати чуже" [3, с. 220].

Важливою в розкритті образу князя є характеристика інших персонажів. Так, Свенельд порівняв Олега із собою, такий же "пройдисвіт", "гультіпака", "блудодій", користолюбець, "наповнений" заздрістю, лжею, страхом, злим умислом. Єфанда назвала його "сучим виплодком" і "гидким бриднем", руки якого не висихають від крові; "хитрим лукавцем", жадібним до влади: "Олег умів легко й нестримно йти до своєї мети – переступати через трупи і сльози, і через... любов" [3, с. 23].

Повнота образу Олега представлена Р. Іванченко у свого роду психологічному оздобленні, персонаж роману при цьому переростає завузькі для нього рамки етикетного шаблону ("князь", "володар", "дикий варвар", "заброда", "підступник", "войовник", "убивця") і перетворюється на художній образ, створенню якого сприяє авторське намагання поєднати в межах однієї жанрової єдності безпристрасну лаконічність аналізу, емоційну нейтральність фактографічності та суто романічні за своєю художньою природою вставки-коментарі, де увазі читачів пропонуються авторська версія розуміння конкретно-історичних прецедентів і авторське бачення потайних механізмів людських вчинків та перебігу історичних подій.

Художньої виразності, із якою змальовано героїв роману та події, досягнуто завдяки загостреній увазі авторки до конкретного в житті, до подробиць, предметно-побутових деталей. Так, детально описано Р. Іванченко прийом Ольги при царському дворі, за яким постає як традиційне, так і характерне для конкретної ситуації, трансформоване в художній авторській уяві. Коли йдеться про зустріч володарів, то авторка повідомляє, як за традицією відбувався прийом, в яких кімнатах, якими подарунками обмінювалися та інше. Багатоаспектною є картина підготовки й охрещення Ольги. Варто наголосити, що біографізація хроніки свідчить про те, що для Р. Іванченко історія розвитку людської особистості (життєвий шлях конкретної історичної особи), була не менш привабливою, ніж будь-який історичний факт, узятий сам по собі. Шляхи княгині Ольги від дружини Ігоря і до володарки Київської Русі, а Олега – від убивства Аскольда і до власної смерті, окреслено у вигляді констатуючих повідомлень про "діяння", що відповідним чином забарвлюються авторськими коментарями – іноді відверто моралізаторськими, а іноді й художньо-вишуканими. До того ж описові фрагменти авторка супроводжує пояснювальними репліками, що надає текстові динамізму, інтригує читача, створює ефект психологічного нагнітання.

Історичний роман Р. Іванченко оснований на поєднанні документа і художньої уяви. Активне функціонування документа в загальній структурі твору – той елемент достовірності, який відкидає ілюзію дійсності, зміцнює її фундамент. Це – авторська концепція образу часу, концепція, в якій художньо осмислено позитивне й негативне в діяльності проводирів X століття.

Посилання

1. Козуля О. У боротьбі за історичну пам'ять / О. Козуля // Рідна школа. – 1998. – № 2. – С. 29 – 32.

2. Історія України в особах : IX-XVIII ст. / Замлинський В., Войцехівський І. та ін. – К. : Україна, 1993. – 396 с.
3. Іванченко Р. Отрута для княгині : роман. – К. : Спалах ЛТД, 1995. – 464 с.
4. Козуля О. Жінки в історії України. – К. : Український центр духовної культури, 1993. – 255 с.

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте смислове навантаження назви роману.
2. Доведіть, що змалювання життєвого шляху княгині Ольги реалізоване на основі справжніх документів з глибоким зануренням авторки її у внутрішній світ, соціальну і психологічну природу історичних подій.
3. З'ясуйте індивідуально-стильову специфіку роману. Відповідь необхідно підкріпити цитатами з твору.
4. Прокоментуйте авторські висловлювання:
 - "Угледіти істину можна лише після того, як людина вип'є гірку чашу людської зневаги";
 - "Прозріння набувається у втратах, а розум зростає в безумстві";
 - "Злі слова сильніше від меча нищать людину. Бо з'їдають її душу".
5. Доведіть слушність думки письменниці:
 - "Нема владі над безчестям... Нечестя не порятує нечестивого в останні дні його буття... Праведник рано гине в праведності своїй; нечестивець же живе сито і довго, утопаючи у своїх гріхах. Але пам'ятником на його могилі все ж залишиться його безчестя...".

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Індивідуальна науково-дослідна робота передбачає аналіз наукової літератури, систематизацію матеріалів опрацьованих літературних джерел, добір наукової літератури, складання бібліографії з визначеної теми та підготовку наукового повідомлення. Робота повинна містити цілісну інформацію, логічно, структурно та стилістично узгоджену. Виклад думок має бути чітким та послідовним. Складається така робота з трьох частин: вступ (формулюється проблема, робиться короткий огляд її наукової розробки, визначаються основні завдання, які будуть досягнуті), основна частина та список використаних джерел. Основна частина повинна містити цитати з опрацьованих джерел, текстів творів. Додатково оцінюється самостійність, оригінальність дослідження, наявність ілюстративного матеріалу, оформлення у вигляді комп'ютерних презентацій тощо. Обсяг роботи становить 15 сторінок і технічно оформляється згідно з вимогами до студентських наукових робіт.

Тематика досліджень

1. Хронотоп роману Р. Іваничука "Орда".
2. Поетика роману Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні".
3. Українська повстанська армія в художньому осмисленні Р. Іваничука за романом "Рев оленів нарозвидні" або Р. Федоріва за романом "Єрусалим на горах".
4. Символічний і міфопоетичний код у романі В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт..." або Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".
5. Знакова природа роману В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт...".
6. Час і простір у романі П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
7. Варіативність форм буття в романі П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
8. Домінанти художньої фантастики в романі П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
9. Руїна в художньому осмисленні Ю. Мушкетика за романом "На брата брата" або О. Пахучого за твором "Юрась Хмельниченко".
10. Час і простір у романі Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
11. Особливості нарації в романі Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
12. Проблеми історичного буття в романі Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
13. Синтез міфічного та історичного в романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".
14. Поетика роману Ю. Мушкетика "Гетьманський скарб".
15. Химерність роману М. Вінграновського "Северин Наливайко".
16. Кінематографічність роману М. Вінграновського "Северин Наливайко".
17. Запорозька Січ в художньому осмисленні М. Вінграновського (за романом "Северин Наливайко").
18. Поетика роману Р. Іванченко "Отрута для княгині".
19. Пригодницькі елементи в романі В. Малика "Чумацький шлях".
20. Поетика роману В. Малика "Горить свіча".

ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ІЗ КОЖНОГО МОДУЛЯ Й ДИСЦИПЛІНИ ЗАГАЛОМ

МОДУЛЬ 1

1. Жанрові особливості історичного роману. Провідні аспекти вивчення.
2. Поняття "художня правда" й "історична правда".
3. Поняття художній домисел і вимисел в історичному романі.
4. Класифікації історичного роману (С. Андрусів, Л. Александрової, Є. Барана, І. Варфоломеева, М. Ільницького, М. Слабошпицького та інших).
5. Розширення тематичних меж історичного роману 90-х років ХХ століття в українській літературі.
6. Реалізм роману Р. Іваничука "Орда". Тематика. Проблематика.
7. Індивідуалізація образів-персонажів роману Р. Іваничука "Орда".
8. Хронотоп роману Р. Іваничука "Орда".
9. Химерність роману Р. Іваничука "Орда".
10. Жанрова своєрідність роману-легенди Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні".
11. Складність проблематики роману Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні".
12. Сюжет роману Р. Іваничука "Рев оленів нарозвидні".
13. Роль образів-символів у романах Р. Іваничука 90-х років ХХ століття.
14. Проблема національної та соціальної долі в романі П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
15. Елементи історизму в романі П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
16. Проблематика роману П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
17. Особливості хронотопу роману П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
18. Зображально-виражальні засоби роману П. Загребельного "Тисячолітній Миколай".
19. Суть романтичного типу історизму в романі В. Малика "Чумацький шлях". Ідеалізація героїв твору.
20. Сюжетна специфіка роману В. Малика "Чумацький шлях". Естетичні функції ретроспекції у моделюванні історичного минулого.
21. Композиція і проблематика роману В. Малика "Горить свіча". Елементи мелодраматизму у творі.
22. Пригодницькі елементи в романі В. Малика "Горить свіча".
23. Новаторство В. Малика в жанрі історико-пригодницьких романів.
24. Альтернативна історія в романі В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт...".
25. Жанрово-стильова специфіка роману В. Єшкілева, О. Гуцуляка "Адепт...".

МОДУЛЬ 2

1. Розширення жанрових меж історичного роману 90-х років ХХ століття в українській літературі.
2. Особливості індивідуально-авторського стилю в романі Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
3. Історизм роману Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
4. Сюжет роману Р. Федоріва "Єрусалим на горах".

5. Оповідна манера роману Р. Федоріва "Єрусалим на горах".
6. Взаємопроникнення історичної та міфологічної художніх систем у романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".
7. Роль фантастики як своєрідного прийому художнього відображення дійсності в романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".
8. Моделювання образу Володимира Ярославовича в романі Р. Федоріва "Чудо святого Георгія о зміє".
9. Сюжет роману О. Пахучого "Тиміш Хмельницький, син Богдана".
10. Моделювання образу Тимоша Хмельницького в романі О. Пахучого "Тиміш Хмельницький, син Богдана".
11. Достовірність і художній домисел у романі О. Пахучого "Юрась Хмельниченко".
12. Моделювання образів роману О. Пахучого "Юрась Хмельниченко".
13. Специфіка змалювання образу Руїни в романі О. Пахучого "Юрась Хмельниченко".
14. Пригодницькі елементи в романі М. Вінграновського "Северин Наливайко".
15. Особливості розкриття внутрішнього світу героїв у романі М. Вінграновського "Северин Наливайко".
16. Химерність роману М. Вінграновського "Северин Наливайко".
17. Художня реконструкція минулого в романі Ю. Мушкетика "Гетьманський скарб".
18. Моделювання образу П. Полуботка в романі Ю. Мушкетика "Гетьманський скарб".
19. Сюжет роману Ю. Мушкетика "На брата брат".
20. Особливості трансформації історичної правди в художню в романі Ю. Мушкетика "На брата брат".
21. Жанрово-стильові особливості роману Ю. Мушкетика "На брата брат".
22. Моделювання образу І. Виговського в романі Ю. Мушкетика "На брата брат".
23. Київська Русь у художньому осмисленні Р. Іванченко (за романом "Отрута для княгині").
24. Моделювання образів Ігоря й Ольги в романі Р. Іванченко "Отрута для княгині".
25. Новаторство стилю в історичній романістиці 90-х років ХХ століття.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Александрова Л. Советский исторический роман : типология и поэтика / Л. Александрова. – К. : Вища школа, 1987. – 160 с.
2. Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози / Стефанія Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 14 – 20.
3. Баран Є. Українська історична проза II половини XIX – початку XX століття і Орест Левицький : автореф. дис. к. філол. н.: 10.01.01 / Євген Михайлович Баран. – К., 1997. – 20 с.
4. Варфоломеев И. Типологические основы жанров исторической романистики : классификация видов / И. Варфоломеев. – Ташкент : Фан, 1972. – 163 с.
5. Гуляк А. Становлення українського історичного роману / А. Б. Гуляк. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293 с.
6. Ільницький М. Людина в історії: (сучасний історичний роман) / М. Ільницький. – К. : Дніпро, 1989. – 356 с.
7. Мельничук Б. Випробування істиною : проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення) / Мельничук Б. – К. : Академія, 1996. – 272 с.
8. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози : основні напрями художнього руху : монографія / Людмила Ромащенко. – Черкаси, 2003. – 388 с.
9. Слабошпицький М. Літературні профілі : літературно-критичні нариси / Михайло Слабошпицький. – К. : Радянський письменник, 1984. – 310 с.
10. Чумак В. Минуле – очима сучасника : літературно-критичний нарис / В. Чумак. – К. : Радянський письменник, 1980. – 184 с.

Додаткова

1. Аркас М. Історія України-Руси / Микола Аркас. – К. : Вища школа, 1991. – 456 с.
2. Білий О. Літературний герой у контексті історії / Білий О. – К. : Наукова думка, 1980. – 119 с.
3. Бічуя Н. Розімкнуте коло слова або ж свято визнання : кілька роздумів про нові твори Р. Іваничука / Ніна Бічуя // Дзвін. – 1995. – № 5. – С. 125 – 130.
4. Бічуя Н. Роман Іваничук : "світ зловив мене, і я тішусь тим" : до 70-річчя від дня народження письменника / Ніна Бічуя // Дзвін. – 1999. – № 7. – С. 130 – 137.
5. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа : життя й пориви великого гетьмана / Борщак І., Мартель Р. – К. : Свенос, 1991. – 136 с.
6. Гречанюк Ю., Нямцу А. Проблеми історизму і традиції в літературі XIX – XX століть / Ю. Гречанюк, А. Нямцу. – Чернівці : Рута, 1997. – 124 с.
7. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1990. – 398 с.

8. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
9. Єнсен А. Мазепа : історичні картини / А. Єнсен. – К. : Український письменник, 1992. – 205 с.
10. Загребельний П. Втішання історією / Павло Загребельний // Загребельний П. Неложними устами : статті, есе, портрети. – К. : Радянський письменник, 1981. – С. 459 – 466.
11. Іваничук Р. "Література повинна звучати як великодній дзвін, а не тхнути вбиральнею": [інтерв'ю] / Роман Іваничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.citylife.com.ua/index.php?art=272&id=16&tid=202>.
12. Качкан В. Роман Федорів : літературно-критичний нарис / Качкан В. – К. : Радянський письменник, 1983. – 150 с.
13. Костомаров М. Галерея портретів : біографічні нариси / М. Костомаров. – К. : Веселка, 1993. – 326 с.
14. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1991. – 520 с.
15. Николаев П. Историзм в художественном творчестве и литературоведении / Николаев П. – М. : Из-во Московского ун-та, 1983. – 366 с.
16. Оскоцкий В. Роман и история : традиции и новаторство советского исторического романа / Оскоцкий В. – М. : Художественная литература, 1980. – 384 с.
17. Роман Іваничук: "Література – не дім розпустити" : [інтерв'ю вела Т. Козирєва] / Роман Іваничук [Електронний ресурс] // Високий замок (інтернетверсія). – 2009. – № 90. – 28 травня. – Патріарх історичної романістики. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/74050>
18. Роман Іваничук: "Література – це храм" : [інтерв'ю] / Роман Іваничук [Електронний ресурс] / Розмовляв Є. Баран // ЛітАкцент. – 2009. – 23 червня. – Режим доступу : http://slovo-unp.com/index.php?subaction=showfull&id=1246524573&archive=1247127584&start_from=&ucat=6&i=archive
19. Субтельний О. Україна : історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
20. Тараненко О. Факт і вимисел у літературі / Тараненко О. // Радянське літературознавство. – 1981. – № 2. – С. 66 – 76.
21. Тойнби А. Постижение истории / Тойнби А. – М. : Прогресс, 1991. – 341 с.
22. Українське козацтво : мала енциклопедія / ред. колегія : Ф. Г. Турченко, С. Р. Лях та ін. – К. : Генеза. – Запоріжжя : Прем'єр, 2002. – 568 с.
23. Фащенко В. Павло Загребельний : нарис творчості / Василь Фащенко. – К. : Дніпро, 1984. – 501 с.
24. Федорів Р. Історична романістика та національна свідомість / Роман Федорів // Дзвін. – 1996. – № 10 – 12. – С. 109 – 113.
25. Федорів Р. Чи смішно бути письменником або про прапор у червону горошину / Роман Федорів // Дзвін. – 1994. – № 10. – С. 138 – 142.
26. Янская И., Кардин В. Пределы достоверности / И. Янская, В. Кардин. – М. : Советский писатель, 1981. – 408 с.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Вимисел, або **Вигадка художня**, – важливий аспект літературної творчості, необхідна її умова, пов'язана зі специфікою креативного уявлення та фантазійного мислення, не скутого обов'язковими нормативами поетик, спрямована на формування неперебутніх мистецьких феноменів, які засвідчують, за спостереженнями Аристотеля, "не те, що справді сталося, а про те, що могло б статися, тобто про можливе або неминуче". Поза вигадкою художньою, поєднаною з документальними фактами, не існують історичний роман, повість, оповідання, драма, поема. На думку Б. Мельничука ("Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі" 1996), вимисел відрізняється від домислу, в якому до реальних подій додають уявні.

Документ (лат. *documentum*: *взірець, посвідчення, доказ*) – історично достовірні письмові джерела, до яких належать пам'ятки писемності, літературні твори, рукописи, маніфести чи декларації певних літературних шкіл, угруповань тощо.

Домисел – різновид фантазії, логічно вмотивований здогад, процес остаточного освоєння осмислюваного матеріалу, не підкріпленого прикладами. Іноді вживається як синонім до слів "вимисел", "вигадка", "уява", іноді застосовується як заміна домислу; ці терміни можуть семантично розмежовуватися. Так, О. Білецький вбачав у них два типи художньої творчості: твори, базовані на домислі, максимально наближаються до життєвої правди, а базовані на вимислі – засвідчують переважання розкутої уяви.

Історизм (грец. *historikos*: *дослідницький, науковий*) – художнє осмислення подій минулого, що мають конкретно-історичний неповторний зміст і колорит, спроба його реставрації у різних жанрах лірики, епосу й драми. На відміну від спеціальних наукових дисциплін, які прагнуть описати, проаналізувати, задокументалізувати перебіг історичних реалій, література розкриває його через відтворення життєвої долі людини, перейнятої сумнівами, тривогами, надіями, розчаруваннями, змаганнями тощо.

Історико-типологічний підхід (грец. *historia*: *оповідь про минуле, typos*: *відбиток, logos*: *слово, вчення*) – поєднання синхронного типологічного аналізу явищ мистецтва, літератури, фольклору, міфу з діахронним історичним, використання порівняльно-історичного методу в наукових студіях.

Історична проза (грец. *historia*: *оповідь про минуле* і лат. *prosa oratio*: *проста мова*) – твори істориків, у яких змальовували конкретні події минулого; для них характерне невимушене мовлення, застосування зображально-виражальних засобів, розвинута наративна інтрига. Історична проза репрезентована творами Катрі Гриневичевої, З. Тулуб, П. Загребельного, В. Малика, Р. Іваничука, Р. Федоріва та ін. Окремі твори стилізовані під історичну прозу ("Адепт" В. Єшкілева та О. Гуцуляка) або моделюють альтернативну історію ("Конотоп" В. Кожелянка, "Рівне / Ровно" О. Ірванця), або подають її містифікацію ("ЛжеNostradamus" В. Кожелянка, "Басаврюк ХХ" Дм. Білого).

Метаморфоза (грец. *metamorphosis: перетворення*) – перенесення однієї форми образу на інший, видозмінення тропа. Найчастіше основою структури метаморфози є орудний відмінок, що виконує додаткову семантичну роль при предикаті, коли суб'єкт мовлення зазнає постійних перевтілень: *Отак тая чорноброва / Плакала, співала... / І на диво серед поля / Тополею стала (Т.Шевченко)*. Цей прийом поширений у фольклорі, де у вигляді міфологем зафіксовано релікти давнього міфічного світосприйняття загального зв'язку складників космосу, можливості переходу одних сутностей в інші. За аналогією з реальною метаморфозою етіологічні міфи розповідають про походження окремих квітів, птахів, звірів, об'єктів неживого світу на підставі перевтілення, зумовленого попередніми станами чи поведінкою: братки, або брат-і-сестра, нарцис, чапля тощо. У народних баладах спостерігається використання метаморфоз задля посилення емоційної та смислової виразності. Так, молода жінка постає зозулею, калиною, тополею, криницею, парубок – явором тощо. Такі схеми відтворюються у казках та в літературних творах.

Образ художній – особлива форма естетичного освоєння дійсності та її моделювання у творі. Образ – не копія дійсності, а її творення. Створюючи образ, письменник передає свої почуття і намагається викликати їх же у читача. Образність – найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності. Головними у творі є образи-персонажі, допоміжну функцію відіграють образи-картини природи, образи-речі і образи-емоції. Образом-символом називають такий художній образ, який має алегоричний або символічний зміст. Словесні образи – такі слова і вирази, яким властива картинність, яскравість, емоційна забарвленість (тропи). образи також поділяють за органами сприймання: зорові, слухові, дотикові, смакові, запахові.

Правда – сукупність тверджень у художньому творі, застосованих для переконання читачів у повній відповідності зображення життєвим реаліям. Прийом правди спрямований на історичну достовірність, виявляє єдність літературного та національного, суспільного світобачення, відображає еволюцію художньої і громадської свідомості. Вона орієнтує читача не лише на конкретні факти зображення, а й на універсальні, засвідчені міфом...

Ретардація (лат. *retardatio – затримка, уповільнення*) – композиційний прийом штучного гальмування прямого розвитку сюжетної дії, що набула значного загострення, уповільнення розповіді про зображувану подію з метою посилення зацікавлення нею. Те саме, що й затримка, епігона (Феофан Прокопович), комморація. Досягається позасюжетними компонентами: ліричними (авторськими) відступами, літературно-філософськими, публіцистичними роздумами, історичними сценами, екскурсами в минуле, зверненням автора до читача або літературного персонажа, статичними описами (розгорнутий пейзаж, інтер'єр, портрет, авторські характеристики), розмаїтими передісторіями і міжісторіями, спогадами героїв та іншим. Таку ж функцію виконують вставні епізоди, новели, сни, листи, повтори однорідних епізодів з поступовим підсиленням, характерним для казок, авантюрних і рицарських романів.

Ретроспекція (від *лат. retro* – назад і *specto* – дивлюсь) – прийом, що застосовується під час пригадування подій, колізій, що передували моментіві фабули, в якому перебуває оповідач, тобто таратор, або персонаж епічного твору; форма психологічного аналізу, за допомогою якої твориться художній час. Прийом ретроспекції протилежний антиципації, є способом аналітичного або артистичного осмислення подій сучасності під кутом зору минулого, звернення до нього задля виявлення в ньому зародків тенденцій сучасності, з'ясування, як буття-в-собі стало буттям-для-себе. Термін вживається у значенні аналепсису, зворотного кадру, повернення, перемикання.

Роман історичний – побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії. В романі історичному історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи. Романи історичні започаткували твори про Олександра Македонського, Троянську війну з I ст. н. е., а також псевдоісторичні романи XVIII ст. у них історія була лише тлом для змалювання незвичайних пригод персонажів, а історичні факти нерідко підмінювалися фантастикою. Перший справжній історичний роман створив В. Скотт ("Уеверлі", "Роб Рой", "Айвенго", "Квентін Дорвард"), котрий зумів поєднати історичний факт із художнім вимислом, користуючись при цьому як романтичними, так і реалістичними способами зображення. Цей тип дістав назву "вальтерскоттівський", справив великий вплив на розвиток роману історичного в європейських літературах. Для сучасного роману історичного характерне зближення з іншими різновидами роману – пригодницьким, сенсаційним, психологічним та іншими.

Роман пригодницький (*фр. roman d'aventures*) – роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується несподіваним їх поворотом, великою динамікою розгортання. Для роману пригодницького характерні мотиви викрадення й переслідування, атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення й розгадування.

Руїна – період в історії України (60 – 70-ті роки XVII століття), характерними для якого були ослаблення Української держави, драматична боротьба старшинських угруповань за гетьманську булаву, брутальні втручання сусідніх потужних держав в українські справи задля досягнення власних загарбницьких планів, занепад визвольних ідей. Очевидними наслідками цього стали розчленування України, втрата незалежності молодого Українською державою, величезні людські жертви і матеріальні руйнування.

Символ (*грец. symbolon: знак, прикмета*) – здатність матеріальних речей, подій, чуттєвих образів бути умовним вираженням ідеального змісту, не відповідного їх структурам. У логіці й математиці символ є синонімом знака, у мистецтві позначає універсальну амбівалентну естетичну категорію, що розкривається через зіставлення з суміжними категоріями художнього образу та предметного або словесного знака, який опосередковано виражає сутність певного явища, має міфологічну або релігійну основу. Символу властиві філософська багатоплановість, функціональна багатозначність, він не тотожний

знаку, що тяжіє до однозначності. Символи можуть бути фольклорними, релігійними, міфологічними, літературними, індивідуально-авторськими.

Символіка (грец. *symbolon*: *знак, прикмета*) – система традиційної заміни конкретних почуттів, дій, предметів символом, що має образну або ситуаційну характеристику. Образним символом називають стійке в межах художньої системи означення персонажа, предмета за допомогою рослини, птаха, тварини.

Художні засоби – сукупність зображально-виражальних засобів, прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він творить нову художню дійсність за естетичними критеріями, рівнозначну будь-якій реальності довколишнього світу. До художніх засобів належать тропи (епітет, порівняння, алегорія, гіпербола, перифраз, символ, оксиморон, літота, метонімія тощо), стилістичні фігури (повтори, градація, паралелізм, інверсія, еліпс тощо), принципи фоніки (інструментація, звуконаслідування, анафора, епіфора тощо), формотвірні засоби кожного роду літератури (сюжет, композиція, портрет, пейзаж, інтер'єр, монологи, діалоги персонажів. Мова автора і наратора). Водночас вони виступають прийомами хараткеротворення, засобами художньої типізації.

Художня правда – основне поняття теорії реалізму, яке характеризує ізоморфність створеного митцями світу з реальною дійсністю (відтворення життя у формах життя). Художня правда сумірна з правдою історії, але не є її копією. Відтворені чи витворені уявою письменника предмети, людські постаті, події є узагальненими, типовими образами, але залишаються правдивими чи правдоподібними.

Факт (лат. *factum*: *зроблене*) – справжнє, невигадане явище чи подія. Факт може бути категорією теоретичного пізнання, ідеальним образом, продуктом свідомості, стаючи необхідною передумовою наукового пізнання, зокрема в літературознавстві. До нього найчастіше апелюють реалісти, які намагаються у своїй творчості досягти життєвої достовірності, часто використовують задля цього документальні джерела.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Проценко Оксана Анатоліївна

**Еволюція історичного роману в українській літературі
90-х років XX століття:
методичні рекомендації до практичних занять**

Рецензент д. філол. н., професор *Шевченко В. Ф.*

Відповідальний за випуск к. філол. н., доцент *Проценко О. А.*

Коректор к. філол. н., доцент *Проценко О. А.*